

De Vrijdenker

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

Sinds 1856

De Vrije Gedachte organiseert de Anton Constandse lezing 2017

Anton Constandse Lezing 2017
'Goddelijk Geweld - De evolutie van
religieuze onverdraagzaamheid'
door
Maarten Boudry,
wetenschapsfilosoof, Universiteit Gent

Benoeming van
Maarten 't Hart,
schrijver en etholoog,
tot **Vrijdenker van het Jaar 2017**
(video-reportage)

'Rationele islamkritiek - redelijk atheïsme
tussen radicaal rechts en regressief links',
lezing door
Leon Korteweg,
historicus en bestuurslid DVG

zaterdag 7 oktober 2017, 14.30 uur
in UCK, Domplein 4, Utrecht - zie verder p. 4

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Neonazi's en religie
Montaigne en de dood
Moraal en psychopathie

Wilhelmus of Grondwet op school?
Antiek Hellas een homoparadijs?
Twintig visies op God

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijegedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■ ■ ■ Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.

Amsterdam – Vrijdenkersborrel
Dovenontmoetingscentrum, Stadhouderskade 89, Amsterdam
Wanneer: elke derde woensdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: amsterdam@devrijegedachte.nl

Deventer – Vrijdenkersborrel / Tafel van de Rede
Locatie: De Fermerie, Muggeplein 9, Deventer
Wanneer: elke tweede donderdag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: deventer@devrijegedachte.nl

Den Haag – Haagse Verlichtingsborrel
Locatie: Stadsbrasserie De Ooievaer, Turfmarkt 2, Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: €3,00, drankjes voor eigen rekening
Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina's

COVER

Voorzijde: Aankondiging AC-Lezing 2017

Achterzijde: Maarten Boudry, Leon Korteweg en Floris van den Berg (Vrijdenkersdag 2016); Fabian van Langevelde, Rik Min en Maarten Gorter (Jaarvergadering 2017). Foto's: R. van Elst.

De Vrijdenker

jaargang 48 • nummer 08 • oktober 2017

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
* Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie / Bestuur</i>	2
* Oproep voor themanummer Pseudoreligies (november)	<i>Redactie</i>	3
* Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	3
* Uitnodiging voor de Anton Constandse Lezing 2017	<i>Bestuur</i>	4
* Is racisme behalve cultureel ook genetisch bepaald?	<i>Jo Nabuurs</i>	5
* Religie onder de neonazi's	<i>Maarten Gorter</i>	7
* Een nieuwe redacteur: Maarten Gorter	<i>Maarten Gorter</i>	9
* Spiegelbeeld (poëzie)	<i>Sander Brouwer</i>	9
* Zelf en wereld volgens Montaigne (3)	<i>Sicco Polders</i>	10
* Promotie Rudy Schreijnders (aankondiging)	<i>Redactie</i>	11
* Wilhelmus noch Grondwet	<i>Anton van Hooff</i>	12
* Dingen die niet kunnen	<i>Jan Willem Nienhuys</i>	13
* Over een betere wereld en psychopathie	<i>Thomas Spickmann</i>	17
* Geloof is een vangnet in twee opzichten	<i>Ben Warner</i>	18
* Hellas was geen homohemel	<i>Anton van Hooff</i>	19
* Das war einmal	<i>Floris van den Berg</i>	23
* Twintig visies op God	<i>Joseph H. McKenna</i>	25
* Vrije Gedachte en Moraal (2, slot)	<i>Adrien Henri Gerhard</i>	26

AGENDA

zaterdag 7 oktober 2017, 14.30 uur, UCK, Utrecht
Anton Constandse Lezing & Vrijdenker van het Jaar 2017
zie cover en pag. 4

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**.

Redactie:

Jan Bontje
René van Elst – hoofd-, eind-, opmaakredacteur
Els Geuzebroek
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Thomas Spickmann

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2017):

- Lidmaatschap met abonnement € 60,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 28,— „
- Abonnement € 35,— „
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 28,— „
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad**.

Bestuur:

Stanley Bakker
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter

Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde – voorzitter

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek, Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- *Website:*
devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:*
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBA14MF2n9OnyQqzLw
- *Facebook-pagina's:*
https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte en
...com/Democratie en Samenleving - DVG
...com/Ethiek en Mensenrechten - DVG
...com/Milieu en Dierenwelzijn - DVG
...com/Skepticisme en Anti-Kwakzalverij - DVG
...com/Onderwijs en Opvoeding - DVG
...com/Atheïsme en Secularisme - DVG

Oproep voor THEMANUMMER PSEUDORELIGIES

Er wordt me wat af-geloofd in Nederland

Veel mensen denken tegenwoordig dat ze niet geloven, terwijl ze dat wel doen. De onstuitbare ontkerkelijking betekent dan ook niet zonder meer een afname van geloof. De leegte van zielen wordt gevuld met allerlei pseudo-religie, die zich vaak hult in het gewaad van wetenschap.

Aansluitend op actueel taalgebruik zouden we van nep-religies kunnen spreken. Het duidelijkste voorbeeld is de antroposofie, de leer van Rudolf Steiner (1861-1925). Er is een grote (blanke) toeloop naar de zogenaamde Vrije School – met een rigide pedagogie die de computer taboe verklaart. De

'kerk' van de Scientology-beweging is een recenter voorbeeld van een pseudo-godsdienst. En in kringen van natuuraanbidders en alternatieve helers wordt heel wat af-geloofd. Voor het **novembernummer** van De Vrijdenker worden bijdragen gevraagd over zulke alternatieve geloofsrichtingen en quasi-religieuze bewegingen. Neem voor het schrijven kennis van de aanwijzingen voor auteurs hieronder. Wij wensen u veel inspiratie toe en danken u bij voorbaat van harte voor uw bijdragen.

WIJ HOUDEN VAN JULLIE EN WIJ HELPEN JULLIE

De Redactie

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch De Vrije Gedachte is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.
- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.

Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

ANTON CONSTANDSE LEZING

za. 7 oktober 2017, 14:30 uur
in UCK, Domplein 4, Utrecht

De atheïstisch-humanistische vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte, bestaand sinds 1856, organiseert jaarlijks een lezing ter nagedachtenis van Anton Constandse, gevolgd door de uitroeping van een Vrijdenker van het Jaar. Dit evenement staat altijd garant voor een interessante middag.

Dit jaar wordt de AC-lezing verzorgd door de Gentse wetenschapsfilosoof **Maarten Boudry**. De titel van zijn betoog is 'Goddelijk Geweld - De evolutie van religieuze onverdraagzaamheid'.

Tevens wordt deze middag schrijver en etholoog **Maarten 't Hart** uitgeroepen tot Vrijdenker van het Jaar. Wegens gezondheidsproblemen kan hij alleen aanwezig zijn via een videoreportage.

Historicus, Wikipedian en DVG-bestuurslid **Leon Korteweg** sluit de middag af met een lezing, getiteld 'Rationele islamkritiek - redelijk atheïsme tussen radicaal rechts en regressief links'.

Datum: zaterdag 7 oktober 2017.

Locatie: Utrechts Centrum voor de Kunsten (UCK), Domplein 4, Utrecht.

Aanvang: 14.30 uur (inloop met koffie/thee vanaf 14.00 uur); na afloop borrelen.

Toegangsprijs, vooraf te voldoen: € 5,- voor leden, € 10,- voor niet leden.

Aanmelden/betalen: door overmaking van het van toepassing zijnde bedrag op rek.nr. NL15INGB0000274551 t.n.v. De Vrije Gedachte o.v.v. 'AC-Lezing'.

Maarten Boudry (Moorslede, 15 aug. 1984) is een Vlaams filosoof en scepticus. Hij is sinds 2006, toen hij cum laude afstudeerde, actief als wetenschappelijk onderzoeker en docerend lid van de vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschap aan de Universiteit Gent. In 2011 verdedigde hij zijn doctoraat over pseudowetenschap *Here Be Dragons*. Naast boeken als *De ongelovige Thomas heeft een punt* (samen met Johan Braeckman) en *Illusies voor gevorderden* schreef hij tientallen artikelen in diverse wetenschappelijke tijdschriften. Hij is lid van een aantal wetenschappelijk georiënteerde organisaties en van de onafhankelijke liberale denktank Liberales; hij spreekt op internationale conferenties en geeft gastcolleges.

Maarten 't Hart (Maassluis, 25 nov. 1944) is een in binnen- en buitenland geliefd auteur van vele (deels autobiografische) romans, nouvelles, verhalen, columns, essays, recensies en gedichten. Na zijn opgroeien in een streng gereformeerde gemeenschap - wat veel stof voor zijn werk opleverde - verloor hij in zijn studietijd (biologie) het geloof, dat hij op geestige wijze fileerde in de boeken *De bril van God* en *Wie God verlaat heeft niets te vrezen*. In *De vrouw bestaat niet* keerde hij zich tegen uit de lucht gegrepen en ongerijmde feministische theorieën over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Grote liefdes van 't Hart zijn klassieke muziek en literatuur, waarvan hij in zijn werk vaak getuigt, evenals van zijn gefascineerd zijn door vrouwelijke elegantie.

Leon Korteweg (Zwolle, 28 sept. 1990) heeft geschiedenis gestudeerd in Nijmegen en is een beginnend journalist. Hij schrijft voor de opiniesite Jalta en is zeer actief, in samenwerking met anderen in binnen- en buitenland, met *fact checking* en plaatsen van nieuwe informatie op Wikipedia. Korteweg is bestuurslid van De Vrije Gedachte, schrijft artikelen voor het verenigingstijdschrift en is actief bij het DVG-Facebookteam. Voorts manifesteert hij zich als republikein en veganist.

Is racisme behalve cultureel ook genetisch bepaald?

Jo Nabuurs

(In aansluiting op Fons Tel e.a.)

Een vraag die menigeeen bezighoudt en die de laatste tijd regelmatig aan de orde gesteld is door Sylvana Simons en psychiater Glenn Helberg (recent bij *Zomergasten* van de VPRO, 6-8-2017) luidt: onze cultuur in de brede zin van het woord is doordrenkt met puur racisme; zit dat racisme niet evengoed in de Westerse genen na al die jaren van onderdrukking? Het antwoord dat daarop is gegeven, is dat het in het Westerse DNA zit.

Is 'het zit in het Westerse DNA' als een metafoor bedoeld? Dan toch als een metafoor met een afdruk van de realiteit. De redenering is als volgt: onze Nederlandse voorouders, vanaf de tijd van de V.O.C. en de W.I.C. in het Nabije en Verre

Jo Nabuurs
is historicus
en lid van
DVG

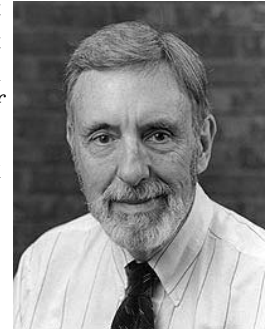
Oosten en het Westen (Suriname en de Antillen), hebben zich schuldig gemaakt aan racistische uitingen en daden zonder weerga. De kolonisten behandelden vanuit hun racistische houding mannen, vrouwen en kinderen uit Afrika als slaven. Nadat zij deze mensen vooral vanuit West-

Afrika getransporteerd hadden naar de Nieuwe Wereld. Wij noemen deze mensen die voornamelijk op plantages werkten veldslaven, huisslaven en ambachtsslaven. Alle slaven werden op een zeer wrede manier behandeld en leden een kommervol bestaan. Mannelijke huis- en ambachtsslaven kwamen er nog het beste van af.

De Quakers waren de eerste blanken die het slavensysteem kritiseerden. Ook de zwarte medemens, betoogden zij, had een ziel en was door Jezus gered. Later, begin 19^e eeuw, begonnen de Europeanen zich te schamen voor hun afschuwelijke gedrag en door Nederland werd in 1863 de slavernij officieel afgeschaft nadat de slavenhandel in 1814 formeel ten einde was gekomen; de illegale handel zou nog jaren doorgaan. En in Brazilië zou de slavernij pas in de jaren tachtig van de negentiende eeuw worden afgeschaft. De slavenhouders van de suikerplantages dachten dat de hele samenleving zonder slaven in zou storten. De arbeid van hindoestanen in de Guyana's – een groot verschil met de creoolse afro-surinamers – was een vorm van contractarbeid, en dat was geen slavenarbeid.

Tot ergernis en woede van schrijvers, intellectuelen, liberalen, vrijzinnige christenen en 'socialen' bleken de vooroordelen ten opzichte van de Afro-Amerikanen / Europeanen onuitroeibaar. Bekende critici vanaf de jaren zestig/zeventig van de twintigste eeuw t.o.v. die houding zijn m.n.: W. Winkels, Théodore Bray, Wolbers, Stedman, Elmer Kolfin, Silvia de

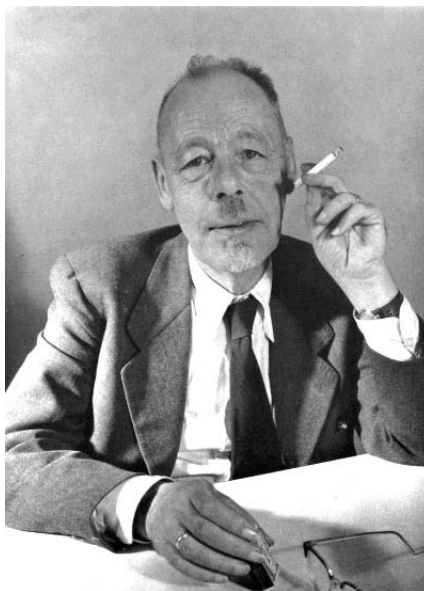
Groot, Hira Sandew, Anton de Kom, Siwpersad, Cynthia McLeod. Om de bekendste namen te noemen van critici die ik en andere docenten vanaf de jaren zeventig van de 20^e eeuw lasen en met onze studenten bespraken. Het belangrijkste werk was van David Brion Davis, *The problem of slavery in Western culture*, Ithaca, New York 1970, met name hoofdstuk 9 over *Emancipation, Intermixture, and Prejudice*. En vergeet ook niet: Eugene D. Genovese, *Roll, Jordan, Roll, The World the Slaves Made*. New York 1976 en R. Spruit, *Zout en slaven*. Een kanttekening dient geplaatst bij de kritische houding van Stedman die niet altijd vrij scheen van vooroordelen.

Ik heb meerdere vragen over het aan mij en andere Europeanen toegeschreven racisme. Hoe is een racistische attitude in mijn denken en bloed terechtgekomen? Is er door de jarenlange onderdrukking door 'mijn' voorouders van de Afrikaners een defect ontstaan in mijn DNA en in het DNA van alle Europeanen en (Latijns) Amerikanen, zodanig dat na honderdvijftig jaar de nakomelingen van de toenmalige onderdrukkers nog steeds besmet zijn met dat defect? Misschien vindt Glenn Helberg deze veronderstelling ook te gortig en wil hij liever spreken van 'slechts' een culturele vergiftiging van het Europese denken en van een kleine minderheid. (Tenslotte zijn de Amerikanen de 'kinderen' van de Europeanen volgens sommige schrijvers.) Dat in onze samenleving elementen en aspecten van het 'racisme' bestaan, in sommige groepen, lijkt onomstootbaar. Maar... vergeet niet dat de term 'racisme' pas in de laatste decennia van de negentiende eeuw is opgekomen. Hierbij moet je denken aan zgn. wetenschappers als De Gobineau in Frankrijk. Ik zou willen voorstellen om niet meer het woord racisme te gebruiken maar, tenzij overduidelijk sprake is van racisme, de term '**discriminatie**'.

Een groot geleerde als historicus Dik van Arkel analyseerde tijdens zijn colleges eind jaren zestig en begin zeventig het begrip racisme en kwam in glasheldere uiteenzettingen tot de conclusie dat dit een volstrekt onjuiste toepassing was van de term discriminatie. Palestijnen en joden in het Midden-Oosten behoren tot het semitische 'ras'. Is er sprake van een zwart ras, een rood, een geel, een blank ras? Wat is bijvoorbeeld zwart? Zwart, bruin, licht- of donkerbruin, Noord-Afrikaans, berbers, marokkaans, chinees, aziatisch, japans, polynesisch, mesties, creools, indiaans, mulats enz. Wat is dan blank of wit? Hoeveel miljoenen moet je dan over één kam scheren? Beter kan men dan spreken over diverse *etnische* groepen.

Maar nu iets anders. Waar haalt janenalleman de zekerheid vandaan dat in het onderwijs bijna nooit gesproken is over de slavernij tijdens de koloniale periode? In bepaalde media hoor je voortdurend dit verwijt. Baarlijke nonsens. Waarom voel ik mij medeverantwoordelijk voor de aantijgingen van Sylvana en vrienden dat in het onderwijs geen aandacht bestaat en bestaan heeft voor de verschrikkingen van het slavenbedrijf? Ik gaf zo'n zesentwintig jaar lang les over de geschiedenis van Latijns Amerika, dus ook over de koloniale tijd, dus over de slavenhandel en slavernij. Die lessen gaf ik eerst op de Pabo en daarna op de Lerarenopleiding van Rotterdam. De auteurs die eerder zijn genoemd en andere geografen en historici komen her en der tevoorschijn in lespakketten, lessen en leerboeken. Ook als die auteurs niet genoemd worden, hoeft de houding van al degenen die lessen hebben gevolgd in verband met de expansie van Europa nog niet racistisch te zijn. Janine Abbring, presentatrice, voelde zich schuldig. Maar als het racisme een genetisch gegeven is, hoeft men zich niet zo schuldig te voelen. Zelfs als het racisme een cultureel gegeven is, is men niet schuldig, wordt beweerd. Maar hoe kan iemand niet schuldig zijn als de cultuur waarin hij/zij geboren en getogen is wel schuldig is. De aanklagers beweren immers dat een individu, een persoon niet schuldig hoeft te zijn maar de cultuur wel. Altijd.

Wanneer ik me realiseer dat alleen ik al honderden studenten geschiedenis en sociale geografie (minimaal 850) de kernelementen van slavenhandel en slavernij heb onderwezen en dat deze studenten na hun diploma op allerlei scholen in het Westen van het land terecht zijn gekomen, breekt mijn klomp als beweerd wordt dat het onderwijs geen aandacht heeft besteed aan racisme. Ik spreek nu alleen over mezelf. De leermethoden ruimdten al in de jaren zeventig een aantal bladzijden en verhalen in over slavernij. Per se niet voldoende, dat geef ik onmiddellijk toe. Maar gedurende de jaren daarna is dat behoorlijk veranderd. De mythe dat het onderwijs zich nooit bezig heeft gehouden met vormen van racisme en uitbuiting is bijzonder hardnekkig.

Mensen als Gloria Wekker en het Mensenrechtencomité van de VN zijn te ongenueanceerd door de witte, racistische man te introduceren. Discriminatie van niet-blanke burgers door blanken (witten als men wil) dient echter keihard veroordeeld te worden. Het fanatisme waarmee sommige blanke burgers een andere overtuiging, een ander geloof of een andere kleur uitsluiten, is gevaarlijk. Het fanatisme waarmee sommige niet-blanke burgers een andere overtuiging of kleur bejegenen is even gevaarlijk. Misschien word ik er straks van beschuldigd dat ik als 'witte man' in een aan mij toegeschreven psychotische bui een anders gekleurde medeburger vermoord heb. Ik ben dan niet schuldig volgens Helweg. Immers de cultuur is schuldig, niet het individu. Het moet niet gekker worden. Emoties dienen te worden gerespecteerd maar mogen nooit de waarheid geweld aandoen. 'Ik verwelkom en koester

de waarheid, in welke handen ik haar ook vind', aldus Michel de Montaigne in Boek III van de Essays. Boom, Amsterdam 1998, 168.

Decennialang hebben De Dageraad en De Vrije Gedachte gestreden voor 'het ware, het goede en het schone' en dat deden niet alleen de vrijdenkers. Op dit moment lijken het streven naar waarheid en de taak van de vrijdenkersbeweging om pal te staan voor dat streven belangrijker dan ooit. Vanaf de negentiende eeuw ging het om geluk en waarheid. Bijgeloof, religie en andere geconstrueerde waarheden werden steeds verworpen. Vrijdenken accepteert geen onbewezen stellingen en verwijten. Dus ook niet het verwijt dat de 'witte man' in de kern een racist is. Zeker niet als die kern genetisch en evenmin als die cultureel bepaald zou zijn. De vrijdenker heeft een grondige hekel aan 'liegen en het volgen van onwaarheden', op theoretisch en op praktisch terrein. Met Jan Romein, hoogleraar theoretische geschiedenis en lid van De Vrije Gedachte na de oorlog, zeg ik: partijdigheid is onvermijdelijk maar **integriteit** niet. Men dient altijd zo goed en veel mogelijk alle feiten serieus te nemen.

Dat doet elk vrijdenkend individu. Helaas zoekt menige onderzoeker, journalist en denker in de geschiedenis van de slavenhandel en slavernij effectieve munitie om de tegenstanders te bombarderen en uit te schakelen in de discussie.

Wat zou het toch geweldig zijn als allen die zich op basis van de feiten mengen in de discussie, Aristoteles' leer van de gevolgtrekkingen/conclusies zouden volgen. Het opbouwen van een redenering vanuit premissen waaruit een logische conclusie volgt. Een correcte redenering bestaat uit drie leden: een maior (algemene stelling, bv. alle mensen zijn sterfelijk), daarna een minor (onze hoofdredacteur is een mens), tenslotte de conclusie (onze hoofdredacteur is sterfelijk). Vaak begint het met een valse maior, bijvoorbeeld in het 'racisme'-debat: de (alle) witte mannen zijn, van nature en vanuit hun cultuur, racisten. Jo Nabuurs is een witte man, dus is hij een racist. De fout zit uiteraard in de maior (de witte mannen zijn racistisch). Men gaat van het bijzondere zonder redenering naar het algemene: sommige witte mannen zijn racistisch, Jo Nabuurs is een witte man, dus is hij racistisch. Als iemand mij van racisme zou beschuldigen zou ik dat meteen van mij afwerpen. Toch doe ik dat, toch doen wij dat, niet omdat we de beschuldiging van Sylvana e.a. onjuist vinden. Haar oordeel is een vooroordeel. Kwalijk en akelig is de beschuldiging wel. Als vrijdenkende lieden zouden we in landelijke discussies een lans moeten breken voor de zuiverheid van een redenering. Al geef ik toe dat de maior vaak meer is ingegeven door emotie en vooroordelen dan door de rede. En tegen emotie valt meestal niet op te boksen.

Religie onder de neonazi's

Maarten Gorter

Religieuze twisten in de nationaal-socialistische en fascistische bewegingen zijn er eigenlijk al sinds de oprichting van Mussolini's fascistische partij en Hitlers Nationaal Socialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP). Een deel van Mussolini's partij wilde terug naar de Romeinse verering van de goden en een ander deel wilde een katholieke staat waarin het Vaticaan veel invloed kreeg. In de NSDAP waren ook al heel vroeg twee kampen, het christelijke kamp en het heidense kamp. Het heidense kamp stond onder leiding van Heinrich Himmler en Alfred Rosenberg van wie de laatstgenoemde zelfs antichristelijke overtuigingen had.

Onder de neonazi's gaat de discussie door over wat zij de juiste religieuze leer achten. Met nog steeds voornamelijk twee kampen die bestaan uit heidenen en christenen. De christelijke neonazi's die vinden dat de cultuur van het westen voornamelijk vanuit het christendom komt en de heidenen die het christendom als verraad zien aan de cultuur en het christendom als een linkse beweging zien. Soms willen zij samenwerken met elkaar, maar soms verachten zij elkaar ook.

Antichristelijke heidense neonazi's

In vooral Scandinavië zijn de neonazi's erg heidens en antichristelijk, zij hebben zich vooral verzameld in het Allgermanische Heidnische Front (AHF), opgericht door de beruchte Noorse neonazi Varg Vikernes. Vikernes die in de jaren 90 beroemd was om zijn black metal muziek die hij maakte met de band Burzum, werd in 1993 tot 21 jaar cel veroordeeld voor moord op een ander bandlid en het in brand steken van drie kerken. De moord heeft hij altijd afgedaan als "zelfverdediging" en het in brand steken van kerken vindt hij een terechte straf voor de christenen want die hadden tijdens de kerstening van Noorwegen de heidense tempels vernietigd. Hij kwam in 2009 vrij vanwege "goed gedrag". Al vrij vroeg na zijn vrijlating is hij weer begonnen met het publiceren van racistische, antisemitische en antichristelijke overtuigingen op zijn website. Christendom is volgens hem niet meer dan een joodse sekte, die altijd communistisch is geweest. Zelfs de kruistochten vindt hij een teken van zwakte aangezien de christenen bijna alle kruistochten verloren. Ook dat er kruistochten waren tegen heidenen ziet hij als verraad. Vikernes ziet heidendom als de manier om alle Germaanse Europeanen te verenigen tegen de Joden, buitenlanders, linkse groeperingen, christendom en de islam. Dat in Scandinavië, Nederland en Duitsland het christendom afneemt, ziet hij als een kans om de mensen te "bekeren". Volgens hem gaat het er niet om of Odin echt heeft bestaan, het gaat er om wat Odin *symboliseert*, volgens hem namelijk de strijd van het blanke ras tegen alle andere rassen. Hij ziet de oud-Noorse goden als een symbool van de natuur zelf dus hij probeert atheïsten te bekeren onder het mom van "dit is alleen wat de natuur zelf wil". In eerste instantie had hij een hekel aan de Noorse extreemrechtse terrorist Anders Breivik, omdat Breivik zich op de joods-christelijke cultuur beriep. Vikernes werd wel gearresteerd door de politie voor verhoor na de aanslagen van

Breivik vanwege zijn grote invloed in Noorwegen bij extreem-rechts, maar hij werd later vrijgelaten vanwege gebrek aan bewijs. Vikernes vond Breivik niets meer dan een gestoorde zionistische vrijmetselaar – nou net twee dingen die Vikernes erg haat. De afgelopen jaren echter neemt Breivik in de gevangenis steeds meer afstand van zijn joods-christelijke overtuigingen, hij noemt zich nu ook een Odinist en hij vindt Jezus maar een zielige figuur net als het christendom zelf. Door deze omkeer heeft Vikernes wel meer sympathie gekregen voor Breivik.

Ik vermoed dat het antichristelijke onder de neonazi's in Scandinavië zo sterk is omdat de Scandinavische landen nog vaak links georiënteerde staatskerken hebben. De Zweedse kerken zijn bijvoorbeeld sterk voor het opnemen van vluchtelingen. Vikernes is erg impopulair bij Amerikaanse neonazi's die vaak een stuk minder heidens georiënteerd zijn en voornamelijk naar een christelijke staat streven. Vooral het in brand steken van kerken wordt Vikernes niet in dank afgenomen. Sommige neonazi's beweren zelfs dat hij een "zionistische spion" is.

Maarten Gorter (Amstelveen, 1994) is student en redactielid van De Vrijdenker.

Christelijke neonazi's

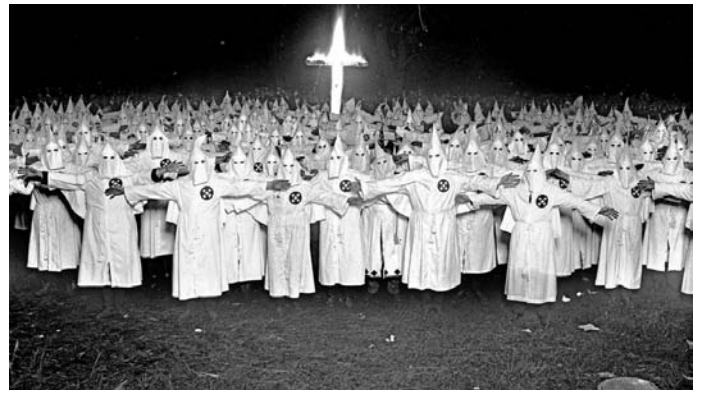
In de VS, Hongarije, Polen en Rusland zijn de neonazi-bewegingen vaak heel christelijk georiënteerd. De beruchte Amerikaanse neonazi en voormalig leider van de Ku Klux Klan David Duke wordt gezien als één van de leiders van de Amerikaanse neonazi-beweging. Duke rept met geen woord over heidendom op zijn website. Hij ziet liever een theocratische christelijke staat. Vanwege zijn overtuiging dat de tien geboden leidinggevend zijn voor de Amerikaanse moraal ga ik ervan uit dat hij geen Odin en Thor-aanbidding wil, de tien geboden zeggen namelijk duidelijk "gij zult geen andere goden voor mijn aangezicht hebben". Vanwege de zeer ruime vrijheid van meningsuiting in de VS kan heel gemakkelijk en legaal een neonazi-beweging opgericht worden. Neonazi-bewegingen in de VS zijn erg uitgesproken en open op o.a. twitter en facebook zonder angst om veroordeeld te worden aangezien in de VS haatzaaien niet strafbaar is. Er zijn volgens het Southern Poverty Law Center (een beweging die zich inzet voor burgerrechten) op dit moment in de VS 99 neonazi-bewegingen, 130 Ku Klux Klan-afdelingen en 100 blank-nationalistische bewegingen¹. Sinds president Trump aan de macht is hebben een aantal van deze organisaties een wat gematigder toon aangenomen in de hoop dat hun beweging mainstream kan gaan. Vrijwel alle neonazi-bewegingen in de VS zijn actief op het neonazi-forum Stormfront, opgericht door een andere invloedrijke neonazi genaamd Don Black (ironische achternaam). Er wordt veel gediscussieerd op Stormfront over wat de juiste religieuze koers moet worden; de meeste mensen op het forum proberen een middenweg te vinden met een mix van christendom en heidendom. Dit is

ook de koers van de meeste neonazi-bewegingen in Nederland, Vlaanderen en Duitsland. De neonazistische Nederlandse Volks-Unie heeft in haar programma ook staan dat zij streeft naar het beschermen van de “germaans-christelijke cultuur”. Een van de grootste neonazi partijen in de VS is de National Socialist Movement met ongeveer 400 leden. Deze heeft op zijn website staan dat zij heidenen en christenen als gelijk zien en dat er binnen hun beweging geen voorkeur is. Een andere grote neonazi-partij met een ledenaantal van 500 in de VS is de Traditionalist Workers Party die in haar partijprogramma expliciet streeft naar een christelijke staat, méér er staat wel in dat programma dat heidenen welkom zijn in de “toekomstige blanke christelijke staat” en dat hun geloof door de partij niet beperkt zal worden; heidenen mogen dan ook lid worden van de partij. Weinig neonazi-bewegingen in de VS nemen expliciet een heidense toon aan, met uitzondering van de National Vanguard. Deze beweging propageert wel heidendom en heeft (lichte) kritiek op het christendom.

Er bestaat anno 2017 geen “echte” Ku Klux Klan meer, het zijn vooral splinterorganisaties die zich zo noemen; een federale Ku Klux Klan die over het hele land actief is bestaat eigenlijk al decennia niet meer. Veel Ku Klux Klan-afdelingen zijn nazistisch en extreem christelijk, het traditioneel antikatholicisme is wel afgenomen. Sommige afdelingen hangen de Christian Identity aan; dit is een interpretatie van de bijbel waarin wordt geloofd dat de Israëlieten (de nakomelingen van aartsvader Jakob en de inwoners van het koninkrijk Israël) eigenlijk Germanen en Kelten zijn en geen Joden. Sommige Ku Klux Klan-afdelingen nemen gedeeltelijk afstand van nazisme al vermoed ik dat dit weer een poging is om meer mainstream te worden.

Alt-right

Het is soms lastig te zien in de VS of een groep echt nazistisch is; sommige groepen noemen zich tegenwoordig *alt-right* wat staat voor *alternative right*; dit is zo’n verzamelterm geworden van allerlei stromingen die zich nationalistisch-conservatief noemen dat het moeilijk te zeggen is wat *alt-right* nu precies inhoudt. Zo is de beruchte Amerikaanse website *Breitbart* bijvoorbeeld enorm nationalistisch rechts, neigt soms een beetje naar blank superioriteitsgevoel, maar neemt wel afstand van nazisme. De aanvoerder en bedenker van de naam *alt-right* is Richard Spencer¹, een atheïst die zich alleen cultureel een christen noemt. Hij zegt dat hij geen neonazi is en geen *white supremacist* maar weigert wel afstand te nemen van Adolf Hitler. Ik vermoed dat hij dit doet omdat hij echt gelooft dat hij van de Republikeinse Partij een *alt-right*-beweging kan maken en dat hij daarom zijn toon matigt. Hij is vooral bekend in Nederland sinds hij, toen Trump de Amerikaanse presidentsverkiezing won, een speech gaf waarin hij zei “*Hail Trump! Hail our people, hail victory!*” waarna tientallen mensen in de zaal een hitlergroet gaven. Hij deed dit later af als “satire”. Voor Spencer is religie eigenlijk helemaal niet zo belangrijk,

het “overleven van het blanke ras” is het enige wat voor hem telt en of dit nou met atheïsme, heidendom of christendom gaat, maakt hem niet uit. Veel *alt-right*-bewegingen proberen sowieso minder extreem theocratisch christelijk te zijn, zoals bijvoorbeeld de Ku Klux Klan.

Wat vooral opvalt is dat de vele neonazi-bewegingen die er in de VS zijn elkaar niet zo mogen, zij beschuldigen elkaar regelmatig van “zionistische spionage”. Dit schijnt mede te komen door de discussie over wat de juiste religie is maar ook door andere onderwerpen waar ze het maar niet eens over kunnen worden. Bijvoorbeeld Trump die door de National Vanguard als niets minder dan een zionistische marionet wordt gezien. Anderen zijn positiever, zoals Spencer die Trump als de opstap ziet naar zijn ideologie. Iran is ook een pittig discussiepunt, David Duke wordt bijvoorbeeld betaald door de Iraanse overheid vanwege zijn antisemitisme en heeft daarom een erg positieve kijk op Iran; anderen zien Iran weer als een bedreiging voor de VS en zijn fel anti-Iran.

Versnipperd

Neonazi’s zijn net zo gefascineerd door religie als Himmler en Rosenberg al waren in de jaren 20 of het nou christenen of heidenen neonazi’s zijn. Iedere neonazi heeft zijn of haar eigen dogma’s en gevaarlijke opvattingen die een bedreiging zijn voor de mensenrechten. De kracht van het nationaalsozialisme en het fascisme in de 20e eeuw was de eenheid die zij vormden zodat zij hun religieuze verschillen opzij konden zetten voor hun doel. Pas na de oorlog zou echt een keuze worden gemaakt wat de godsdienst van Nazi-Duitsland zou moeten worden. Neonazi’s slagen hier niet in, zij zijn hopeloos verdeeld en versnipperd onder kleine bewegingen. Is het iets positiefs dat zij zo versnipperd zijn? Hoe meer zij versnipperd zijn, des te minder kunnen zij politiek gezien een blok vormen. Aan de andere kant kan versnippering juist tot terroristische cellen leiden zoals we hebben gezien toen de federale Ku Klux Klan uiteenviel. Wat het beste is voor de nationale veiligheid en de mensenrechten in de VS en de rest van de wereld is iets wat alleen de toekomst kan uitwijzen.

¹ <https://www.splcenter.org/fighting-hate/intelligence-report/2017/active-hate-groups-2016>

Een nieuwe redacteur: *Maarten Gorter*

De Redactie van De Vrijdenker zocht een jong nieuw redactielid; jong ben ik zeker nog met mijn 23-jarige leeftijd. Geboren in Amstelveen in het jaar 1994, hetzelfde jaar waarin Nelson Mandela president werd van Zuid-Afrika, de Braziliaan Bebeto zijn beroemde goal scoorde tegen het Nederlands elftal op het WK voetbal en Kurt Cobain, de leadzanger van Nirvana, zelfmoord pleegde.

Al toen ik 10 jaar oud was wist ik zeker dat God niet bestaat en dat religie voornamelijk onzin is. Op 12-jarige leeftijd was ik verontwaardigd dat ik niet mocht stemmen voor de Tweede Kamerverkiezing van 2006. Ik vond dat ik al veel meer verstand van politiek had dan de gemiddelde Nederlander en dat stemrecht niet door leeftijd bepaald moest worden maar door of je al intelligent genoeg was om politiek te begrijpen. Toen er tot overmaat van ramp na de Tweede Kamerverkiezing van 2006 een kabinet kwam van CDA, PVDA en ChristenUnie wist ik het zeker: dit land moet veranderen. Zo ben ik uiteindelijk in april 2016 lid geworden van De Vrije Gedachte. Vrijdenkers moeten zich verenigen en goed organiseren; zeker omdat gelovigen vaak ook goed georganiseerd zijn, vind ik het belangrijk dat wij een verbond hebben met elkaar. Ik kwam in mei 2017 op proef bij de Redactie en ben sinds september 2017 volwaar-

dig redacteur van De Vrijdenker.

Geschiedenis, politicologie, filosofie en internationale betrekkingen zijn aandachtsgebieden die mij zeer interesseren. Ik ben met thuisstudies bezig om uiteindelijk naar mijn droom toe te werken: geschiedenis studeren aan de universiteit.

Mijn belangstelling gaat uit naar het Supreme Court van de VS en ik heb daar al eens een artikel over geschreven in De Vrijdenker (05-2017, Vrijheid van godsdienst, een moderne vorm van onderdrukking?). Zodra er weer een locatie gevonden is voor de Vrijdenkersborrel in Utrecht zal ik daar een lezing geven over het Supreme Court van de VS en hun omgang met de scheiding van kerk en staat.

Ik ben een fervent gamer en ben er van overtuigd dat gaming jonge mensen zich kan laten interesseren voor vrijdenkerij zoals ik al in een artikel heb geschreven voor De Vrijdenker (06-2017, De Oude Man van de Berg). Met mijn jonge, frisse ideeën ga ik zo goed mogelijk proberen de Redactie aan te vullen met wat onder jongeren speelt. Mijn doel is te zorgen dat jongeren weer net zo graag als vroeger lid willen worden van De Vrije Gedachte en De Vrijdenker gaan lezen.

Spiegel- beeld

Sander Brouwer

(Met dank aan George Herbert Mead die in de zeventiger jaren schreef over bijv. "ik, de andere".)

In de spiegel kijken, maar zie ik mij zelf - natuurlijk niet,
ik zie een schijnbeeld van MIJ ZELF,
maar ben ik dat wel - natuurlijk niet.

Is mijn schijnbeeld schoon, mooi, een kerel en een dichter misschien?

Natuurlijk niet, maar wat dan wel?

Een SCHIJNBEELD natuurlijk!

Mijn spiegelbeeld, mijn schijnbeeld, de schaduw in mijn hersenen,
die overal mij achtervolgt en die mijn ware ik verdoezelt.

Mijn schone, diepe ziel komt zelden aan de oppervlakte alsof hij of zij door zijn of haar gewicht -
de diepe, diepte inzakte!

In de spiegel denk ik mijzelf als de veralgemeende andere, kortom een mens of beest,
maar zie ik Stalin of Hitler, Gandhi of Jezus, M.L. King of Mandela
of andere min of meer gevaarlijke of ongevaarlijke beesten?

Zag veel zelfportretten, waar de schilder zich ernstig afschilderde,

ik daarentegen zie mijzelf als een grapje van de natuur,

weliswaar een onschuldig grapje, dat behalve zijn moeder en de moeders van zijn kinderen,
niemand en dan ook niemand kwaad heeft gedaan.

Zelfs de moeders heb ik alleen maar teleurgesteld,
net als mijn vader, zoons en dochter.

In de spiegel zie ik een mislukte clown, die vrolijk lacht

(en misschien de wereld veracht, omdat ie niet was als verwacht).

Zelf en wereld volgens Montaigne (3)

Leren sterven en de dood

Sicco Polders

Geïnspireerd door de Romeinse staatsman en filosoof Seneca (4voj-65) schrijft Montaigne het essay *Filosoferen is leren te sterven*.¹ Hebben we in Nederland geleerd te sterven? De Nederlandse bevolking wordt gemiddeld oud, soms te oud. Aangezien zelfdoding veelal gepaard gaat met nare en onwaardige situaties, voor zowel de zelfdoder als voor betrokkenen (denk aan familie of treinconducteurs), doet een gedeelte van de bevolking dat ondraaglijk en uitzichtloos lijdt een beroep op een arts. Deze is niet verplicht tot het verlenen van euthanasie en mag dus weigeren. Soms leidt dit tot onbegrip bij de patiënt en diens omgeving die zich veelal beroepen op het recht op zelfbeschikking. Maar zodra een patiënt een arts vraagt hem of haar te doden, ontstaat er afhankelijkheid voor verwezenlijking van de zelfbeschikking. Nu heeft een arts twee plichten tegenover zijn patiënten: het lijden te beëindigen of te verzachten en het leven te verlengen. Het is aan hem de juiste afweging te maken tussen deze bij euthanasie conflicterende plichten, waarbij het lijden wordt beëindigd door het leven te verkorten. De beslissing van de arts kan nadelig uitvallen voor diegene die niet verder wil leven, maar een euthanasiepraktijk waarin 'de patiënt vraagt en de arts draait' is onwenselijk. We kunnen een arts nooit verplichten iemand te doden en niet elk sterfverzoek is vrijwillig of weloverwogen.

De dood als vriend

De mensen wier euthanasieverzoek door de arts is afgewezen, kunnen terecht bij de in 2012 opgerichte Levensindekliniek. Er is wel een wachtlijst. Het sterfverzoek wordt opnieuw bestudeerd en mits voldaan aan de wettelijke zorgvuldigheidseisen staan er artsen klaar, die zonder gewetensbezwaren doden. De kliniek bestaat nu een aantal jaren en lijkt algemeen te zijn geaccepteerd. Er zijn mensen die meer gebaat zijn bij de dood dan bij het leven.

Montaigne beschouwt de dood als een natuurlijke metgezel en voor sommigen is het een welkome vriend. Zijn devies luidt de dood zijn vreemdheid te ontnemen, ons vertrouwd met hem te maken en aan niets zo vaak te denken als aan hem. "Dit zijn dat u bezit behoort in dezelfde mate aan de dood toe als aan het leven."² Enigszins streng voegt hij eraan toe: U bent in de dood, terwijl u in leven bent."³

Martin Heidegger

Woorden van gelijke strekking lezen we bij de Duitse filosoof Martin Heidegger (1889-1976). Heidegger beschreef begin twintigste eeuw in zijn magnum opus *Sein und Zeit* de menselijke wijze van bestaan. De contouren van het eigen bestaan verschijnen aan de mens in confrontatie met de dood. En die confrontatie vindt niet plaats als iemand terminaal ziek is, of zo oud is dat het leven ondraaglijk is geworden. Nee, leven is

niets ander dan uitwijken voor de ervaring van de dood en de mens is al stervende vanaf het moment dat het leven begint. Volgens Heidegger maakt dat de dood tot een uitzonderlijk fenomeen. Het is niet alleen het einde van het leven – geboorte, school, werk, huwelijk, kinderen, pensioen, ziekte en dood – maar ook dat waarmee we al vanaf het prille begin bekend zijn. Het is de mogelijkheid die, zo benadrukt zowel Montaigne als Heidegger, ons voortdurend te wachten staat. De dood is geen gebeurtenis in de tijd, maar het einde van de tijd. Het is alleen een chronologische gebeurtenis bij de dood van anderen. Maar iedereen sterft zijn eigen dood. En de moedigen durven de eigen dood te denken en wenden zich niet af van deze noodzakelijke zijnswijze van de mens. Zo bezien past een kliniek waar mensen die niet meer willen leven geholpen kunnen worden, goed in een samenleving die wil leren sterven.

Is de dood een kwaad?

Montaigne dacht een hoge leeftijd te bereiken. Op zijn negenendertigste schrijft hij "nog minstens zoveel jaren tegoed te hebben".⁴ Hij sterft negentien jaar eerder. Montaigne was niet bang voor de dood. Hij parafraseert de *Brief aan Menoeceus* van de Griekse wijsgeer Epicurus (341-270 v.o.j.): "Hij gaat u niet aan, of u nu dood of levend bent; levend niet omdat u bestaat, dood niet omdat u niet meer bestaat."⁵ Maar dan vraag ik me af: terwijl ik dit schrijf, besta ik en is de dood er niet, dan kan ik daar toch bang voor zijn? Nee, zou Epicurus antwoorden, het zijn niet de dingen zelf waar we bang voor zijn, maar onze voorstellingen ervan. De dood op zichzelf is geen kwaad omdat goed en kwaad afhangen van ervaring en de dood is het einde van alle ervaring.

Sicco Polders (1966) is filosoof. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie.

Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche.

De tekst maakt onderdeel uit van de te verschijnen bundel 'Met Montaigne in het achterhoofd'.

"Ibid." in de noten staat voor ibidem, tezelfderplaatsse.

¹ Montaigne, *Essays* (in de volgende noten aangeduid met ME), vert. Frank de Graaff, Uitg. Boom, Amsterdam, 2001, p. 104.

² ME p.118.

³ Ibid.

⁴ ME p. 107.

⁵ ME p. 120.

Montaigne noemt een aantal redenen om de dood niet als een kwaad te beschouwen. Bijvoorbeeld dat de dood onvermijdelijk is. Socrates' nuchtere antwoord op de mededeling dat de machthebbers van Athene hem ter dood hadden veroordeeld, luidde: "en de natuur hen".¹ Echter, dat de dood onvermijdelijk is, betekent nog niet dat het niet slecht kan zijn om dood te gaan. De onvermijdelijkheid van een uitkomst hoeft niet van gunstige invloed te zijn op de kwaliteit van de uitkomst. Als het onvermijdelijk is dat ik pijn krijg na het verwijderen van een rotte verstandskies, blijft dat vervelend; misschien nog wel vervelender door de onvermijdelijkheid. Vervolgens beweert Montaigne dat de dood nooit erg kan zijn, want hij is eenmalig, van korte duur, en het begin van een ander leven.² Maar ook voor frequentie en duur geldt, dat het niets hoeft af te doen aan de beleving van iets. Een eenmalige operatie van slechts tien minuten waarbij de anesthesie niet afdoende bleek, kan een trauma opleveren. En dat de dood het begin van een ander leven is, dat geloofde Montaigne, ik niet.

De dood ontnemt je iets.

Zou Epicurus gelijk hebben, dat de dood geen kwaad is omdat er niets meer is dat het kwaad ondergaat? De Amerikaanse filosoof Thomas Nagel ▼ (1937) denkt van niet. In zijn tekst *Death* uit 1970 betoogt hij dat de dood 'een kwaad' is, óók

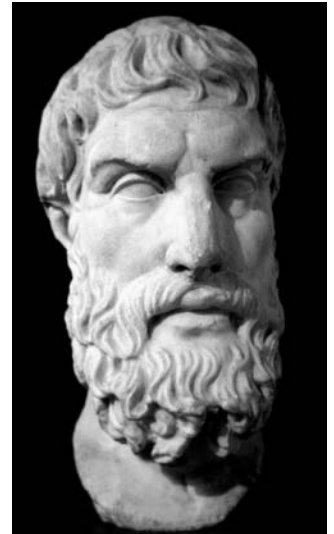

voor diegene die dood is. Volgens Nagel zijn er zaken die het leven de moeite waard maken en zaken die het leven slecht maken, maar 'leven' op zich, het hebben van ervaringen, is goed van zichzelf. Het is goed te blijven leven, slecht om dood te gaan. Waarom? Omdat de dood ons iets ontnemt, namelijk meer ervaringen, meer leven. De vraag blijft dan wel: voor wie is dat

slecht? Wat niet weet, wat niet deert, zou Epicurus ► zeggen. Dat de dood iets ontnemt, namelijk meer leven, zou ons onverschillig moeten laten, want in het geval van de dood wordt het leven ontnomen, maar er is niets meer om dit verlies te ervaren. Bent u overtuigd door deze redenering, dan zal het voor u evenmin een probleem zijn om na uw dood, in weerwil van uw laatste wens te worden begraven, gevoerd te worden aan de vissen. Of dat uw kinderen uw imago bezoeiden door u valselyk te beschuldigen van misbruik. U bent er toch niet meer.

Maar voor wie dit wel moeilijk te accepteren is, biedt de theorie van Nagel uitkomst. Nagel stelt dat een persoon meer is dan zijn momentane bestaan. Hij (of zij natuurlijk) is ook zijn geschiedenis en zijn mogelijkheden. Nagel stelt dat we de fout ingaan wanneer we alleen kijken naar het dode lichaam van iemand dat niet meer kan ervaren. We moeten kijken naar hoe die persoon was en hoe die had kunnen zijn. De dood kan de overledene wel degelijk schaden, ook al blijft die schade onervaren. Achter onze rug beledigd worden, is slecht voor ons, ook al zijn we er niet van op de hoogte. Zouden we het wel weten, dan voelen we ons vernederd. Let

wel, het beledigen is niet slecht omdat de ontdekking ervan slecht voelt, maar omdat het beledigen op zichzelf slecht is. In filosofisch jargon uitgedrukt: de persoon als subject is er niet meer na de dood, maar daarmee kan het subject nog steeds wel het onderwerp van ongeluk zijn. En het ongeluk bestaat eruit dat de dood ons berooft van al het goede van het leven, ook het leven zelf. De dood is een kwaad omdat we niets meer kunnen ervaren, terwijl het alternatief was meer te ervaren. Bij de dood is het leven voorbij en het komt nooit weer. Dat is een kwalijke zaak, ook voor wie er niet meer is.

Nagel of Epicurus?

Heeft Nagel hiermee het ongelijk van Epicurus aangetoond? Dat de dood iets waardevols doet verliezen – namelijk meer leven – blijft een ander verlies dan het verlies van bijvoorbeeld een huis. Met de dood gaat ook de voorwaarde voor het ervaren van het verlies verloren. En dat de ervaring van bijvoorbeeld verraad, niet noodzakelijk is om het schadelijk te laten zijn, weerlegt de uitspraak van Epicurus niet. Bij leven verraden worden biedt nog de mogelijkheid zich ooit bewust te worden van het verraad, de dood ontnemt ook die mogelijkheid. Maar indien we het met Nagel eens zijn, dat het hebben van ervaringen waardevol is en het beter is meer te ervaren dan minder te ervaren, is de dood een kwaad. Tenzij de gehele ervaring doortrokken is van uitzichtloos lijden. Dan valt de dood – ook al is het een kwaad – te verkiezen boven het leven. Ook volgens Montaigne kan de dood een verlossing zijn, namelijk "de overgang naar de bevrijding van iedere kwelling."³ Slechts als verlossing lijkt de dood geen kwaad, althans een kleiner kwaad dan het kwaad van het lijden.

³ Ibid.

Promotie Rudy Schreijnders

In De Vrijdenker 2017-01 heeft u een artikel kunnen lezen van Rudy Schreijnders over Rudy Kousbroek. Daar stond bij vermeld dat een proefschrift over Kousbroek in de maak was. Nu kunnen we melden dat Rudy Schreijnders gaat promoveren op het onderwerp *Rudy Kousbroek in de essayistisch-humanistische traditie*. Plaats: Pieterskerk, Pieterskerkhof 3, Utrecht. Datum en tijd: woensdag 20 december a.s. om 10.30 uur precies.

¹ ME p. 117.

² Ibid.

Wilhelmus noch Grondwet

Anton van Hooff

Naast het potsierlijke voorstel om schoolkinderen vaker te laten zingen dat ze de koning van Spanje altijd geëerd hebben, pleiten sommige politici ervoor dat ook de Grondwet een centrale plaats in het onderwijs moet krijgen. Zo zouden leerlingen vroeg vertrouwd worden met de waarden van de democratie. Dit idee moet wel komen van mensen die de Nederlandse Grondwet nog nooit gelezen hebben. Die kan jeugdige breinen alleen maar in verwarring brengen. Om maar iets te noemen: het woord democratie komt nergens voor. In geen van de 141 artikelen wordt verklaard dat het Nederlandse volk de soevereine macht is, wat de Duitse grondwet in haar preambule wel uitdrukkelijk verklaart: het is het Duitse volk dat zich deze *Grundgesetz* heeft gegeven.

In hun onwetendheid schrijven mensen allerlei – op zichzelf vanzelfsprekende – waarden aan de Grondwet toe. Zo was een brievenaar in NRC er onlangs van overtuigd dat daarin de scheiding van kerk en staat wordt verzekerd. Geloof het maar (niet). Godsdienst wordt drie keer genoemd en telkens als iets dat speciaal respect verdient, terwijl zij natuurlijk niet meer is dan een fantastische mening. Mensen mogen natuurlijk zulke rare opvattingen hebben en die uiten, maar ze moeten niet verbaasd zijn als hun opvattingen – niet hun persoon – gehoond worden, net als het geloof in kabouter, witte wieven en homeopathie. Maar godgelovigen hebben allerlei voorrechten. Zo betalen kerken geen Onroerende Zaak Belasting en dragen de Nederlandse 2-euromunten als randschrift het gebed ‘God zij met ons’. Zie voor de privileges van godgelovigen onze brochure ‘Houd het geloof erbuiten’. De tekst is te vinden op de webstek van *De Vrije Gedachte*:

<http://devrijegedachte.nl/wp-content/uploads/Houd-het-geloof-erbuiten-A5.pdf>

Als de Grondwet van Stalin

De Nederlandse Grondwet zit ook vol tegenstrijdigheden. Neem het fameuze artikel 1. Nederland was er indertijd zo trots op dat er met ongewoon pathos een speciaal monument aan werd gewijd, naast de bioscoopzaal die als behuizing van de Tweede Kamer dient. De amechtig makende formule luidt: ‘Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.’

Toen ik mijn tegenwoordige vrouw, ex-burgeres van de Socialistische Sovjet Republiek Letland, bij haar eerste bezoek in 1996 binnen luttele dagen Nederland liet zien, stond natuurlijk mijn geboortestad Den Haag ook op het programma. Toch enigszins ontroerd vertaalde ik voor haar de tekst. Haar reactie was cynisch ontvullend: ‘Ach, dat kennen we. Geen mooiere Grondwet dan die van Stalin uit 1936.’

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

Op frappante wijze kreeg ze gelijk. Toen ik in 2001 haar als mijn toekomstige bruid wilde importeren – Letland was nog geen EU-lid – moesten we ons houden aan de Vreemdelingenwet die voorschreef dat de partner buiten Nederland diende te wachten op het verkrijgen van een verblijfsvergunning met het oog op een huwelijk. In de tussentijd ging de

Immigratie- en Naturalisatie Dienst (IND) na of er sprake was van een echte liefdesverhouding – waar bemoeit de overheid zich mee – en of de Nederlandse partner door een vaste baan met voldoende inkomen in staat was de partner te onderhouden (dat wordt niet gevraagd als Nederlanders met elkaar trouwen!). Als brave burger hield ik mij aan de wet. We ontmoetten elkaar maar enige tijd in Engeland en Scandinavië.

Feodale discriminatie

Tezelfdertijd wilde een Nederlandse medeburger, te weten drs. W.-A. van Oranje Nassau, gaan trouwen met een vrouw uit Argentinië, dus heel duidelijk van buiten de EU. Zij verbleef onbeschaamd in Nederland. Ik heb toen veel stampij gemaakt en een klacht bij de Commissie Gelijke Behandeling ingediend. Het liefst had ik een kort geding tegen de Staat der Nederlanden aangespannen om voor ons dezelfde behandeling op te eisen als het paar Oranje-Zorreguieta. Maar het advocatenkantoor van Britta Böhler maakte me duidelijk dat geen rechter de zaak ontvankelijk zou verklaren, want de Nederlandse Grondwet is geen wet! De Nederlandse burger kan niet via de rechter zijn grondwettelijke rechten opeisen, heel anders dan in echte democratieën. Alleen in Finland wordt aan de burgers ook de constitutionele rechtsgang onthouden. De Nederlandse Grondwet is niet meer dan de regels waaraan de Staten-Generaal als wetgevend orgaan zich belooft te houden: het parlement is dus de slager die zijn eigen vlees keurt, of plechtiger gezegd: er bestaat in Nederland geen scheiding van de drie machten. Het verbaast mij dan ook dat Nederland in vergelijkende lijstjes altijd hoog op de democratische ladder wordt geplaatst. Ook de Raad van State, die de regering bij wetgeving adviseert en tegelijk zelf rechtscollege is, schendt het principe van de Trias Politica. Bovendien is Nederland – met de voormalige Oranjemonarchie Luxemburg – de enige democratie ter wereld waarin leken niet participeren in de rechtspraak.

Terug naar mijn vrijage. Als doekje voor het bloeden is er de Commissie Gelijke Behandeling (tegenwoordig: College voor de Rechten van de Mens). Ik diende daarbij een klacht in wegens feodale discriminatie, waaraan de opstellers van artikel 1 helemaal niet gedacht hadden, maar wel hadden

ze toegevoegd 'of op welke grond dan ook'. Ik ving bot, want over die discriminatie ging de CGB naar eigen mening nou net niet!

Ik had deze ervaring echt niet nodig om republikein te zijn; sinds ik kon (vrij)denken ben ik dat al. Monarchie, ook in haar constitutionele vorm, en democratie laten zich principieel niet verenigen.

Koningschap is ongrondwettig

En – anomalie ten top – het koningschap is in flagrante strijd met de Grondwet zelf. Het grondrecht, dat dus boven alles gaat, vervat in artikel 3 luidt: 'Alle Nederlanders zijn op gelijke voet in openbare dienst benoembaar.' Maar de hoogste openbare dienst is gesloten voor alle Nederlanders die niet van achteren Van Oranje Nassau heten. Diverse keren heb ik het Republikeins Genootschap gemaand om juridisch het bestaansrecht van de monarchie aan te vechten, maar die club houdt zich liever onledig met ludieke acties. Omdat de Grondwet geen wet is, zal het een procedure van lange adem zijn. Na een jaar of acht beland je pas bij de Europese rechter, in Luxemburg of Straatsburg. Het zou echter niet de eerste keer zijn dat Europa Nederland dwingt zijn eigen Grondwet toe te passen.

De persoonlijke ervaringen maken duidelijk dat de Nederlandse Grondwet ongeveer het slechtste leermiddel in democratie-onderwijs is. De verklaring is dat, anders dan de eerste Nederlandse grondwet, de prachtige *Staatsregeling voor het Bataafsche Volk* van 1798, onze Grondwet niet uit een concept voortkomt. Thorbeckes ► Grondwet van 1848 kleepte alleen het koningschap uit. De herzieningen sindsdien hebben voor een menigte aanslibbels gezorgd. Ze hebben het geheel er niet consistent op gemaakt. Artikel 1 uit 1983 is daarvan een pijnlijk voorbeeld.

Koningsmoord?

Soms denk ik: hadden we maar eens een lekkere revolutie meemaakt, zodat we met een schone lei hadden kunnen beginnen. Of een verpletterende nederlaag, die Duitsland een Stunde Null en in 1949 een model van een grondwet bezorgde. Zolang het sukkelen blijft met onze Grondwet en met de tekst van ons volkslied, komt het Plakkaat van Verlatinge uit 1581 als onze Onafhankelijkheidsverklaring eerder als leermiddel in aanmerking. Als lid van het comité Nationale Onafhankelijkheidsdag zal ik op 13 december in Het Nationaal Archief in Den Haag spreken. Op 13 december 1580 werd namelijk de Apologie van Willem van Oranje gepubliceerd. Daarin verdedigt hij zich, op niet altijd sympathieke wijze, tegen de ban die Filips II over hem had uitgesproken. Mijn onderwerp is: Koningsmoord. Ach, gewoon aftreden en een echte baan zoeken, is mij genoeg. Maar wel zal ik pleiten voor moord op het illegale koningschap.

Dingen die niet kunnen

Jan Willem Nienhuys

Samenvatting

Religie is geloof in het onmogelijke, en de organisatoren van religies houden dat aan de gang door emoties te manipuleren en gebruik te maken van hoe mensen psychologisch in elkaar zitten. De rede is onbelangrijk.

Contra-intuïtieve ideeën

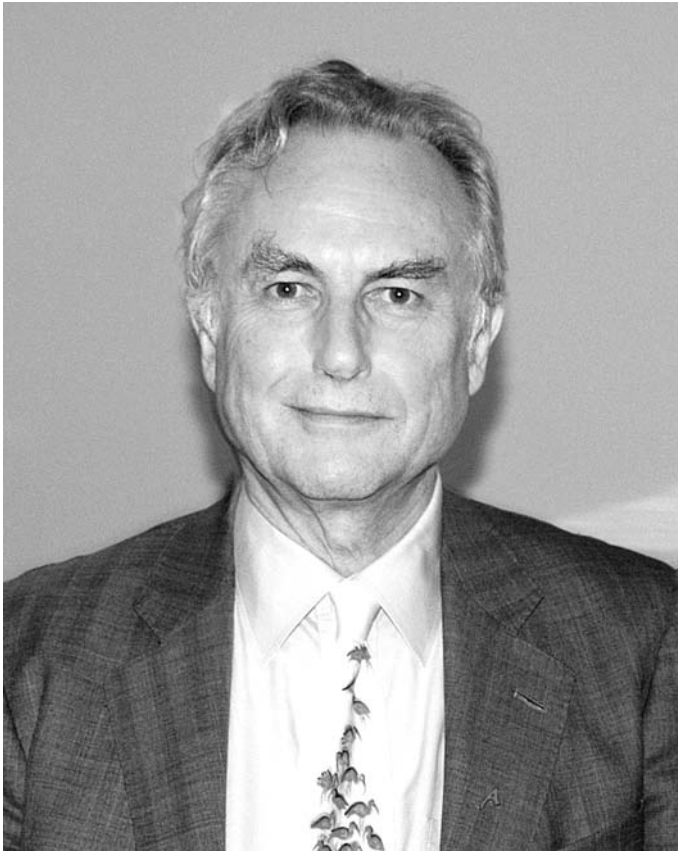
Richard Dawkins' boek *God als misvatting* trok bij verschijning in 2006 sterk de aandacht. Volgens mij ontspoot Dawkins echter al op p. 37 door God te definiëren als de schepper van het heelal. Creationisten interesseert het geen sikkepit hoe de wereld is ontstaan, ze hebben lak aan natuurwetenschap, ze willen alleen het sterkst rammelende deel van hun heilige boek verdedigen. Enkele pagina's verderop (p. 44) noemt Dawkins de boeken over religie van Pascal Boyer (*Religion explained*, zie *De Vrijdenker* 2015-6) en Scott Atran (*In Gods We Trust: The Evolutionary Landscape of Religion*, Oxford University Press, 2002), maar alleen als bron van anekdotes over lichtgelovigheid. Op p. 194 komt hij nog even terug op Boyers boek. Er kan één zinnetje af voor het centrale idee van deze twee boeken, waarna hij vreselijk uitweidt over een persoonlijke anekdote van Boyer.

Boyer en Atran zijn antropologen. Ze bestuderen religies. Dat is hun vak. Volgens hen is de kern van elke religie een contra-intuïtief en contrafactueel idee. Dat brengt met zich mee dat goden ondefinieerbaar zijn.

Contra-intuïtief is iets dat indruist tegen onze intuïties. Al heel snel leren wij hoe onze wereld in elkaar zit. De pasgeborene ziet allereerst mamma en mensen in het algemeen. De rest van de wereld bestaat uit tamelijk stationaire zaken (huisraad, muren). Al spoedig komen er meer categorieën bij: dieren (die zich net als mensen zelfstandig bewegen) en planten, en de levenloze dingen worden onderverdeeld in door mensen gemaakte dingen en de rest. Deze indeling van de wereld wordt in snel tempo verfijnd. Al die verschillende categorieën hebben hun eigen kenmerken. Mensen en dieren onderscheiden zich bijvoorbeeld door doelgericht handelen. Als een lid van een bepaalde categorie een eigenschap heeft die 'niet kan' voor die categorie, dan is dat contra-intuïtief, bijvoorbeeld een dier dat kan praten, een mens zonder lichaam, doden die gewoon nog leven. Het idee van een ziel komt in bijna alle religies voor. Amuletten die je beschermen en heiligenbeelden die naar je gebeden luisteren, dat kan niet. Niet-levende objecten kunnen niet doelbewust handelen.

Jan Willem Nienhuys (1942) was universitair docent wiskunde en is secretaris van Skepsis

Richard Dawkins

Zulke contra-intuïtieve ideeën zijn aantrekkelijk als de afwijking van het normale niet te ernstig is. Een boom die alles onthoudt wat tegen hem gezegd wordt, dat kan nog wel, maar een boom die dat alleen op woensdag doet, dat gaat niet. Wij zijn bijzonder dol op zulke contra-intuïtieve ideeën. Veel moderne wetenschap en in het bijzonder de kwantumfysica en de relativiteitstheorie en op een eenvoudiger niveau de eigenschappen van magneten zijn voor velen fascinerend.

Mickey Mouse

Ook buiten religie wemelt het van de contra-intuïtieve ideeën. De religieuze ideeën kloppen echter niet met de feiten: ze zijn dus contrafactueel. De kwantummechanica is echt in orde en magneten bestaan. De stelling van Pythagoras klopt. Smartphones en navigators werken. Maar doelgericht handelende wezens zonder lichaam, die bestaan evenmin als pratende brandende braambosjes. Dat doet aan de aantrekkelijkheid van een dergelijk idee niets af. Pratende dieren als Mickey Mouse en vliegende mensen zoals Superman hebben onze onverdeelde aandacht. We kijken graag naar acrobaten en goochelaars die dingen doen die niet lijken te kunnen. De hele vermaaksindustrie draait op 'fantasieën die niet kunnen'. De consumenten weten heel goed dat het allemaal fantasie is, die niettemin kan ontroeren.

Op dit punt gaan Atran en Boyer uiteen. Atran voegt aan de definitie van religie toe dat de gelovigen het serieus nemen. Niet alleen zeggen de gelovigen dat, maar vele religies eisen offers: ingewikkelde en pijnlijke initiatieriten, offers van landbouwproducten en dieren (altijd de beste) en in sommige gevallen zelfs mensen. Op zijn minst kost het volgen van de religieuze voorschriften moeite of tijd. In veel religies moeten de priesters celibatair leven. En denk even aan de Jehovah's

Getuigen, die vele uren van hun vrije tijd opofferen om langs de deuren te gaan. Overigens is het verschijnsel dat men veel overheeft voor de een of andere zaak niet beperkt tot religie, het enige wonderlijke is dat religie zo overduidelijk fantasie is.

Atran noemt dit het Mickey-Mouseprobleem: waarom is Mickey Mouse geen religie? Een makkelijke oplossing is dat we weten dat Mickey Mouse verzonnen is, terwijl de oorsprong van religieuze ideeën bewust vaag wordt gehouden. Zo gauw als een Sai-Baba of een Uri Geller ontkent dat hij een goochelaar is, wordt het een religie.

Atran zegt nadrukkelijker dan Boyer dat religie altijd gaat over wat wetenschappelijk-deftig existentiële problemen genoemd worden. Pijn, ziekte, dood, misoogst, ongelukken en andere persoonlijke rampen roepen bij de slachtoffers vragen op waar geen bevredigend antwoord op is. Religie biedt antwoorden: een lichtgeraakte vooroudergeest is vertoornd en kan met een offer mild gestemd worden. Of misschien heeft een heks het gedaan. Of je hebt in een vorig leven iets verkeerd gedaan, en hoe dan ook, als je nu braaf bent, gaat het na je dood beter. Angst is een basisemotie die we delen met alle dieren en alles wat die angst vermindert, is daarom alleen al aantrekkelijk.

Atran denkt dat de evolutie heeft ons toegerust met een brein, waarvan de werking lijkt op een heuvellandschap. Net zoals bergruggen het water naar de valleien laten stromen en rivieren doen ontstaan, zo maken de diverse in de evolutie ontstane psychologische mechanismen dat bepaalde contra-intuïtieve contrafactuele ideeën zich ontwikkelen tot religies.

De samenzwering der sjamanen

Ik geloof er niks van. De meeste religies worden in stand gehouden door bedienaars, namelijk de priesters, dominees, imams en sjamanen. Jomanda organiseerde haar eigen cultus. Elke vereniging heeft haar eigen voortrekkers. Dat is bij religies niet anders. Volgens mij is de neiging om achter leiders aan te lopen, respect voor en drang naar status, zelfs een basisinstinct dat we met veel sociaal levende soorten delen. Elke religie is simpelweg een samenzwering van de sjamanen die hun baan willen houden. Boyer vertelt dat religies vaak eenvoudig beginnen, bijvoorbeeld met strikt lokale toverdokters die de wil van de overleden voorouders interpreteren. Omdat hun 'product' in feite waardeloos is, gebruiken ze allerlei methoden van klantenbinding, en als een religie succesvol is en zich uitbreidt, kan dat er toe leiden dat de religie gestandaardiseerd wordt.

Atran vindt dat religie 'vanzelf' ontstaat, zoals de rivieren ontstaan doordat het landschap nu eenmaal bepaalde contouren heeft, maar Boyer ziet de sjamanen en hun opvolgers als de belangrijkste gangmakers. Dat neemt niet weg dat de sjamanen met sommige methoden meer succes hebben dan met andere. Daarom hebben religies toch veel gemeenschappelijk. In de landschapsmetafoor van Atran: hoewel water natuurlijk nooit bergop stroomt, zijn veel waterwegen, dijken, dammen, sluizen en meren het gevolg van menselijk ingrijpen. Religie gaat over onmogelijke dingen. De sjamanen kunnen daarom geen beroep doen op de rede. Maar dat hoeft ook niet, want het menselijk brein trekt zich weinig van 'rede' aan. Gelukkig maar, want anders zouden wetenschappers nooit overtuigd kunnen raken van dingen die tegen het gezond

verstand lijken in te druisen, bijvoorbeeld dat de aarde rond is. Religieus geloof berust op emoties die doelgericht door de sjamanen gemanipuleerd worden. Het brein werkt grotendeels volgens het beginsel dat de meeste stemmen (emoties, zintuiglijke indrukken) gelden. De pure rede heeft wel veto-kraacht, maar die werkt bij religie vaak niet omdat het centrale begrip zo wazig is. Zelfs een grote geleerde als Newton geloofde in God en Bijbel, hoewel hij de Drie-eenheid onzin vond.

Stropop

Dawkins' schepper-god is een stropop, die hij vervolgens energiek te lijf gaat. Maar de god van de joden, christenen en moslims is in de eerste plaats een onzichtbare mens die alles weet en kan en die het goede met de zijnen voorheeft – als ze maar loyaal zijn. De filosoof Epicurus had al opgemerkt dat het bestaan van een algoede, alwetende, almachtige god onverenigbaar is met het bestaan van ziekte, dood en rampen en menselijke slechtheid.

Een makkelijke uitweg is de oplossing dat de goden helemaal niet algoed zijn. Misschien zijn goden wel lichtge- raakte tirannen die voortdurend tevreden gestemd moeten worden. Jouw ellende kan wel het gevolg zijn van een idiote weddenschap tussen twee goden, waarbij het erom gaat of jij loyaal zult blijven als het je tegenzit. Ondanks de expliciete vermelding van deze mogelijkheid in het boek Job, willen de westerse gelovigen hier niet aan. God is goed, al vertelt de Bijbel anders. In veel religies zijn de goden inderdaad wispelturige griezels.

Christendom in het kort

Dawkins, Atran en Boyer vertellen niet wie de joodse god bedacht heeft. In het kort: rond 150 v.o.j. wonnen de Joden een godsdienstoorlog met de Seleuciden. Vervolgens breidden ze hun gebied uit en dwongen alle inwoners van de veroverde gebieden tot bekering. Tegelijkertijd stelden ze een fictieve geschiedenis van hun land samen. Hun grondgebied zou al duizenden jaren eerder door Jahweh beloofd zijn aan hun voorouders. Kanaän werd veroverd in een genocidale oorlog en er kwam een machtig koninkrijk van David en Salomo. Dat was teloor gegaan als straf voor ontrouw aan Jahweh. Dat mocht niet nog eens gebeuren. Deze verzonnen geschiedenis is doortrokken van een agressieve overwinnaarsmentaliteit: wij zijn de baas en wie tegen ons is gaat eraan. De religie zelf bestond uit flarden van toen gangbare religieuze ideeën en fabels.

Mein Kampf

Lang duurde deze toestand niet, want de Romeinen brachten Palestina onder hun bestuur. Dat leidde tot veel opstanden onder leiding van messiassen, waarmee de Romeinen meestal korte metten maakten. De volgelingen van één zo'n 'bevrijder' (die was opgepakt en geëxecuteerd na een korte carrière als prediker) werden een sekte die het nog ver zou brengen, maar na ongeveer 600 jaar splitste zich daar een andere sterk militaristische sekte vanaf. Ik bedoel natuurlijk het christendom en de islam. Het 'Oude Testament' en de Koran zijn dus een *Mein Kampf* avant la lettre. Het Oude Testament grossiert in afschuwelijke verhalen. De lezers hielden deze al spoedig voor waargebeurd. In het 'Nieuwe Testament' – met een

grotendeels gefantaseerde messiasbiografie – vinden we bedreigingen met hel en verdoemenis voor ongelovigen, en 'wie niet met mij is, is tegen mij.' Het Johannes-evangelie is afschuwelijk antisemitisch en Openbaring is geschreven door een moordlustige maniak. Ook de schrijver van de Koran wist van wanten. Samen tonen deze heilige boeken aan hoever een religie kan zinken als die de smaak van politieke en militaire macht heeft geproefd.

Doeners

Boyer heeft het geweld in religie verklaard. Als de sjamanen hun gelovigen zien wegllopen, dan passen ze intimidatie toe, en hoe duidelijker je laat merken dat het je menens is – bijvoorbeeld door af te rekenen met andersdenkenden, ketters en heksen – hoe beter. Intimidatie werkt omdat angst nu eenmaal een basisemotie is. In tal van landen staan op desertie en landverraad hoge straffen en de maffia gebruikt dit middel vaak. Religieuze leiders passen het ook toe als ze de kans krijgen. Als religies macht krijgen zijn ze vaak bereid gruwelijke praktijken te sanctioneren en oorlogen met miljoenen doden te beginnen om maar gelijk te krijgen.

Een belangrijke menselijke eigenschap is dat we alert zijn op 'doeners' (*agents* in het Engels). We hebben doelgerichte acties snel in de gaten. Een blad aan een boom of een beekje beweegt niet op eigen kracht, maar dieren en vooral mensen vertonen duidelijk initiatief. Het herkennen van doeners is een nuttige eigenschap. Het hielp onze verre voorouders om aan roofdieren te ontkomen, maar vooral ook om prooidieren te vangen. Maar het allerbelangrijkste is dat we inzien wat andere mensen, vroeger misschien wel de belangrijkste roofdieren, beweegt.

Taart

Dit heeft twee gevolgen. Deze alertheid voor doeners maakt dat we bij vervelende gebeurtenissen vaak ook de hand van (onzichtbare) doeners zien, ook als die er niet zijn. Wij zijn echter een intens sociale diersoort. We besteden ook gedurig aandacht aan wat andere mensen denken, niet alleen wat hun intenties zijn bij acties, maar wat zij denken over ons. Dat uit zich op ontelbare wijzen.

Pascal Boyer

Een voorbeeld: 'De taart staat klaar!' Het woordje 'de' betekent dat er maar één taart bedoeld is, dat de spreker weet dat de toehoorder ook weet welke taart bedoeld is (en ter gelegenheid waarvan die is) en dat de toehoorder dus weet dat de spreker weet dat de toehoorder op de hoogte is. Mensen kunnen vaak prima begrijpen waarom andere mensen of dieren gedachten hebben die niet kloppen. Anders zouden we niet eens een muizenval kunnen zetten.

Dergelijke geestelijke hoogstandjes, waarbij A weet wat B denkt of juist niet denkt over wat C al dan niet ten onrechte gelooft (enzovoorts) zijn uniek menselijk. Sommige dieren hebben wel een simpel inzicht in de intenties bijvoorbeeld

soortgenoten, maar zo getrapt als wij het doen, dat vereist hersenen die gespecialiseerd zijn in zulke sociale rekenpartijen. Deze mogelijkheid tot het begrijpen van hoe een ander denkt, houdt ook in dat we bedacht zijn op misleiding en ook zelf trachten te misleiden.

Altruïsme en bedrog

Als intens sociale soort zijn wij mensen ook redelijk altruïstisch. Samenwerking is nuttig, ook als het je wat kost, want twee kunnen meer dan een en ooit kom je in een situatie dat je zelf hulp kunt gebruiken. In een altruïstische maatschappij kun je echter geen klaplopers hebben: lieden die wel profiteren van hulp maar die hulp zelf niet geven. Daarom is het ook in ons ingebakken dat we bedacht zijn op bedriegers, en zelfs onevenredig veel moeite doen om degenen die het sociaal contract verbreken dat betaald te zetten.

Daardoor is het idee van goden als toezichhouders op de moraal zo aantrekkelijk (daar besteedt Boyer veel meer aandacht aan dan Atran). Voltaire hoopte dat zijn bedienden en advocaten in God geloofden, want dan zou hij minder bestolen worden. Kant had in zijn *Kritik der reinen Vernunft* vrijwel afgerekend met het bestaan van God, maar introduceerde God-de-moraalhandhaver toch weer als praktische noodzaak in een volgend boek, volgens Heine om Kants trouwe huisknecht Lampe gerust te stellen.

Godgelovigen denken dan ook vaak dat atheïsten noodzakelijkerwijs slechteriken zijn, en schrijven de oorsprong van hun eigen moreel gedrag toe aan hun godsgeloof. Ze hebben geen inzicht in de werkelijke, emotionele basis van hun geloof, en snappen net zo min waarom ze zelf redelijk braaf zijn.

Wegens de mogelijkheid van bedrog zijn er in menselijke samenlevingen veel gelegenheden waarbij het nuttig en noodzakelijk is anderen van je oprechtheid te overtuigen. Dat kan op allerlei manieren, vaak door te laten zien dat je er wat voor over hebt. Daadwerkelijke zware offers zijn niet altijd nodig, maar als je iets plechtig belooft, dan moet je het soms ook waarmaken. Dat hoeft niets met religie te maken te hebben. Maar de sjamanen over de hele wereld gebruiken dit sociale mechanisme. Ze ontlokken aan de gelovigen krachtige signalen van oprechtheid. In extreme gevallen leidt dit tot zelfmoordterrorisme, of tot taferelen zoals in India, waar rellen rond een wegens verkrachting veroordeelde en van moord verdachte goeroe tientallen slachtoffers kostten. Zulke signalen missen hun uitwerking niet op andere gelovigen. Die kostbare signalen van betrokkenheid werken nog op een andere manier. Wie eenmaal flink heeft geïnvesteerd heeft bijzonder weinig zin om de investering af te schrijven. Een religie opgeven betekent niet alleen het verbreken van duidelijke beloften, maar vaak ook het verliezen van de opgebouwde sociale betrekkingen.

Het normale menselijke altruïsme werkt nog op een andere manier door in vele religies. Om hun schaapjes bij elkaar te houden mikken de sjamanen op het saamhorigheidsgevoel. Wij helpen elkaar. Dat produceert onderlinge hulp (natuurlijk niet zo goed als wat de sociale verzekeringen in een modern land voor elkaar brengen) en tevens het beeld van de vijandige buitenstaander, wij tegen zij.

Georganiseerde zorg voor anderen is geen exclusief religieus verschijnsel. De van oorsprong door en door secu-

liere leer van het confucianisme kwam ook een heel eind in het verbreiden van menslievende idealen, en Artsen zonder Grenzen en het Rode Kruis kunnen het ook best zonder religie af.

Paplepel

Even terug naar Dawkins. Het is ons ingebakken dat we proberen gedragingen van anderen te begrijpen, maar Dawkins taalt niet naar de motieven van de religiegelovigen. Hij besteedt een heel hoofdstuk aan godsbe-wijzen. Maar echte gelovigen hebben geen boodschap aan dat soort theologische woordspelletjes, die slechts placebopillen zijn waarmee het opspelend gezond verstand onderdrukt wordt. Dawkins kan ook niet anders, want als je begint met 'God is per definitie de schepper van het universum', dan heb je je al afgesloten voor de veelheid aan basisemoties die het geloof in 'dingen die niet kunnen' in stand houden.

Een andere tactiek van de sjamanistische samenzwering is te zorgen dat kinderen het allemaal met de paplepel krijgen ingegoten. Juist omdat de basisideeën van religie zo aansprekend zijn (kinderen hebben bijvoorbeeld ook niet de minste moeite met Sinterklaas), is het uiterst praktisch om de kinderen zo jong mogelijk te indoctrineren. In sommige religies denkt men wel dat je de kinderen niet met geesten en zo moet lastig vallen, maar die hebben dan weer indrukwekkende initiatieriten.

Mantra

Ceremonies met mooie muziek waar veel te zien valt, dragen evenzeer bij tot het geloof. Ook dat is geen specialisme van religie, maar door zo mogelijk alle belangrijke fasen van het leven zoals geboorte, huwelijk, en dood met belangrijke religieuze rituelen te omgeven, lever je alweer wat emotionele bouwstenen voor het geloof. In de rituelen zelf wordt het verstand niet aangesproken – dat zou fataal zijn voor het geloof in dingen die niet kunnen – nee, er wordt eindeloos hetzelfde herhaald. De sjamanen weten heel goed dat puur herhaling al overtuigend is. Het contrast met de wetenschap is opvallend. Stel u maar even een wetenschappelijk congres voor waarin de deelnemers in koor de tafels van vermenigvuldiging opdreunen, of voor mijn part de decimalen van pi of het periodiek systeem der elementen, of misschien maar 'Nul maal nul is nul' als een eindeloze mantra.

Als dit allemaal klopt, dan zouden we moeten zorgen dat het bij ons vrijdenkers leuker is dan bij de sjamanen. Argumenteren met gelovigen is zinloos en ze bespotten al helemaal. Verder, een stroming die niet lijkt op een gewone religie, is daarmee nog geen pseudo-religie. Als het om aperte onzin gaat waar de gelovige heel wat voor over heeft, is het een religie.

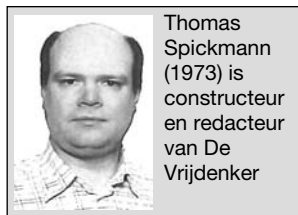
Scott Atran

Over een betere wereld en psychopathie

Thomas Spickmann

In het najaar van 2010 maakte ik met Floris van den Berg kennis. Tijdens een serie bijeenkomsten, verdeeld over drie avonden, lichtte hij zijn visie over twee onderwerpen toe waarover hij boeken geschreven had die ter plekke te koop waren, namelijk 'Hoe komen wij van religie af?' en 'Filosofie voor een betere wereld'. Op het laatstgenoemde wil ik in dit artikel ingaan.

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker

Voor het verhelpen van mondiale misstanden, zoals bijvoorbeeld vrouwenonderdrukking in het Midden-Oosten, discriminatie van homo's of de toestanden in de intensieve veehouderij, roept Van den Berg mensen op om zich in de situatie van de betrokken wezens te verplaatsen: stel, je zit in een rolstoel of je bent een vrouw in Saoedi-Arabië of je bent homoseksueel of je bent koffieboer in Ethiopië of je bent een koe of je wordt geboren in een derdewereldland of je komt ter wereld over 500 jaar of je bent Anne Frank...

Dit zijn de onderdelen van hoofdstuk 3 met titel 'Universeel subjectivisme als gedachte-experiment' uit het boek 'Filosofie voor een betere wereld'. De bedoeling is dat op deze wijze besef en empathie ontstaan zodat er überhaupt iets kan veranderen. In principe heb ik voor deze benadering waardering. Maar wij lopen wel tegen het probleem aan dat er een bepaalde groep mensen bestaat die hiervoor niet geschikt is omdat zij niet in staat zijn om het nodige medelijden te ontwikkelen. Het zijn de zogenaamde psychopaten.

Dergelijke mensen beschikken over de volgende eigenschappen: Zij hebben geen empathie voor anderen, liegen, bedriegen, begaan misdrijven en hebben vaak geen passie voor kunst of muziek (wel voor zichzelf en hun loopbaan). Enige goedheid is niet herkenbaar, wel oppervlakkigheid. Zij analyseren de zwakke kanten van anderen om ze vervolgens te manipuleren. Meestal realiseren zij zich al op kinderleeftijd dat zij anders zijn, maar zij weten zich algemene gedragspatronen eigen te maken om niet onaangenaam op te vallen. Zodra zij het idee hebben dat zij niet geobserveerd worden overtreden zij regels en wetten als dit in hun voordeel werkt. Spijt van hun 'zonden' hebben zij niet. Bij conflicten met medemensen geven zij stelselmatig de ander de schuld.

Het is aannemelijk dat asociale automobilisten, kleine oplichters, beroepscriminelen, directeurs van concerns of banken, dictatoren, maar ook gekozen presidenten vaak psychopaten zijn. Voor het verkrijgen van hoge functies zijn zij op grond van hun roekeloosheid in het voordeel ten opzichte van concurrenten die anders in elkaar zitten. Een typische strategie is het veroorzaken van chaos binnen een concern of een land om vervolgens de gehele dictatoriale controle over te nemen. Hier hoort bij dat enkele personen of groepen ter machtsuitoefening van elkaar geïsoleerd worden. Het principe luidt in het Latijn 'divide et impera' ('verdeel en overheers'). Bovendien zijn leidinggevende posities binnen

religieuze gemeenschappen voor psychopaten aantrekkelijk omdat zij professioneel weten te liegen en de meeste religies op onwaarheden gebaseerd zijn; dit gaat uitstekend samen.

Vervolgens laten zich veel mensen verleiden, onderschikken zich, verliezen in sommige opzichten hun empathie (maar kunnen deze later wel terugwinnen) en worden op deze wijze secundaire psychopaten. Zij doen bij het veroorzaken van ellende mee. De gevolgen zoals pesterijen, roekeloos rijgedrag, criminaliteit, corruptie, milieuvervuiling, onderdrukking, oorlog of misdaden tegen de menselijkheid zijn desastreus.

Kenmerk van primaire psychopaten is dat in hun hersenen het onderdeel van de prefrontale cortex ontbreekt waar empathie en geweten ontwikkeld kunnen worden. Dit is vaak aangeboren, maar kan ook door letsel of traumatische ervaringen ontstaan waardoor een mens helemaal verandert. Er bestaat meestal geen kans op genezing. Opgemerkt moet worden dat maar weinige psychopaten over alle eerder in dit artikel genoemde eigenschappen beschikken en dat ook sommige niet-psychopaten enkele van dergelijke karaktertrekken kunnen hebben.

Hoe kan men het best met psychopathie omgaan? In eerste instantie moet men erkennen dat er slechte mensen zijn. Dit heeft alvast een psychologisch voordeel. Men moet niet in praatjes trappen zoals 'Alle mensen zijn goed' of 'Elke mens is iets bijzonders,' die op school of in kerken geleerd worden. Bovendien heeft het geen zin om psychopaten op hun empathie aan te spreken omdat ze deze nooit kunnen ontwikkelen. Een optie kan zijn om hun invloed te beperken met de mogelijkheid dat zij zich terugtrekken. Dit vereist dat men zich zelf in een bepaalde machtspositie bevindt, bijvoorbeeld doordat men medestrijders om zich heen verzamelt.

Maar als dit niet kan, omdat de bestaande verhoudingen te stabiel zijn, bestaat alleen de mogelijkheid om van psychopaten zoveel mogelijk afstand te houden.

In ieder geval is de kennis van het fenomeen 'psychopathie' een belangrijk aandachtspunt. Men dient ermee rekening te houden als men politiek of maatschappelijk iets wil veranderen. Men kan immers op onverwacht verzet stuiten omdat diverse personen of groepen voor hun machtsposities vrezen. Zij geven het meestal niet toe, maar schuiven in plaats daarvan flauwe argumenten naar voren om zich te verdedigen. Zelf moet ik bekennen dat ik mij pas sinds minder dan een jaar met het onderwerp 'psychopathie' bezig houd om nu hierover te kunnen schrijven. De conclusie is dat het niet mogelijk is om ieder mens goed en medelijdend te maken. Het is zeker niet de bedoeling om de filosofie van Floris van den Berg te verwerpen, maar wel om van gedachten te wisselen.

Geloof is een vangnet in twee opzichten

Ben Warner

Godsdiensten hebben als overeenkomende kenmerken de onderhorigheid aan een schepper en diens voorschriften en diens macht over leven en dood. De Abrahamitische godsdiensten stammen uit dezelfde bron en lopen uiteen als het gaat om de ge- en verboden en aanvullende richtlijnen voor de manier van leven, die grotendeels afkomstig zijn van profeten en latere exegeten. De tien geboden komen, zoals de legende gaat, rechtstreeks van de godheid. Maar de predikingen van Jezus Christus en Mohammed zijn meer persoonsgebonden.

De behoefte aan een opperwezen komt voort uit onwetendheid en wel van het antwoord op de vragen 'waar komen wij vandaan?' en 'wat is het doel dan wel de hogere zin van ons leven?' Ook het mysterie van het uitspannel vormde een intrigerend fenomeen. Het scheppingsverhaal geeft antwoord op die eerste vraag. Wij komen voort uit gods vermogen te kunnen scheppen. De vragen 'hoe komt de godheid aan dit vermogen?' en 'waarom beoogde hij een schepping?' worden afgedaan met de stelling dat die godheid ondoordringbaar is en niet aanspreekbaar op die punten. Met andere woorden, wij moeten zelf de zin van het leven vaststellen en daar invulling aan geven. Die zin kan in van alles en nog wat besloten liggen en kent een hoogst persoonlijke keuze.

Geloven is vooral zonder twijfel gehoorzaam zijn

Over het algemeen zijn er drie voor iedereen geldende zingevingen als het om geloven gaat: we zijn er om de godheid te eren, om ons voort te planten en daarmee de schepping te continueren en om een plaats te verwerven in de hemel. De eerste is een vanzelfsprekendheid. Wie zijn god niet eert, gelooft niet in hem en is de facto niet godsdienstig. Ten tweede is voortplanting een kernactiviteit binnen de schepping, anders was deze na één generatie al tot een einde gekomen. Voortleven in het hiernamaals als derde zingeving en tevens doel is de krachtige belofte die de dood tot een kortstondige overgang maakt en het aardse lijden doet beëindigen.

Voor de vrijdenker roept dit diverse intrigerende vragen op. Als het leven in het hier en nu eeuwig zou duren en zonder ellende zou zijn, was er geen paradijs na de dood nodig en zou een essentiële geloofsreden teloor gaan. Om de hemel in het vooruitzicht te stellen zijn zo beschouwd dood en lijden binnen de schepping noodzakelijk. Dat nu leidt weer tot de kritische vraag waarom de schepper niet meteen is begonnen met een hemelse werkelijkheid. Voor rationeel denkende mensen zijn dood en lijden zo geredeneerd voorwaardelijk om een hemel tot een aangenaam vervolg te kunnen presenteren en impliciet om te gaan geloven. Dat gelovigen zo niet

redeneren komt, omdat zij de dood als levenseinde niet accepteren. Er moet meer zijn. Vreemd, want juist voor alle levende wezens is de dood een onherroepelijk onderdeel van de schepping. Gelovigen aanvaarden derhalve de schepping niet op dit kernpunt. Tevens wijzen zij het lijden af als kern van het leven en

ook dus van de schepping als er geen beloning wachtte voor wie deze belasting heeft moeten ondergaan. In elke andere situatie zouden we deze gang van zaken betitelen als een geraffineerde fuik en de handelwijze van een boosaardig personage.

De hel als dreigement

Het laat zich raden dat de ambtsdragers en hoogste vertegenwoordigers van godsdiensten dit weefsel met hand en tand verdedigen tot op het punt waarop zij iedereen die deze voorstelling van zaken afdoet als een bedrog van ongekende proporties met graagte willen uitschakelen. Dat profeten en sommige godsgeleerden die uitschakeling van opponenten propageren en ertoe oproepen het ook uit te voeren en verkondigen dat hun godheid het zo heeft opgedragen, heeft tot gevolg dat het lijden en de dreiging ervan als wapen worden ingezet. Uiteraard is voor die opponenten om hen angstig te maken het hiernamaals een hel en geen hemel, waarmee tegelijk de geloofsaanhangers ervan worden weerhouden ooit zelf na te denken en oppositie te gaan voeren of zelfs maar kritische vragen te stellen. Opmerkelijk dat je niet gewoon dood kunt gaan zonder hemel. Dat zou toch al straf genoeg zijn?

Het land van uw keuze

Stel dat een regering zo zijn beleid en programma zou inrichten. Dus als volgt. "U bent als burger ter wereld gekomen in het land dat ik regeer en u dient te leven volgens mijn wetten en voorschriften. Doet u dit niet dan bent u burger af en zullen mijn regeringsvertegenwoordigers ter plaatse u mogen knechten of verwijderen." (Hun ambtenaren voegen daar nog wat eigen regels aan toe). "Die burgersamenleving is allesbehalve zonder pijn en moeite. Dat zult u wel merken, want wij, de regering, zorgen natuurlijk niet dat alles vlekkeloos verloopt, zeker niet daar waar uzelf oorzaak bent van misdrijvingen. U kwam nu eenmaal niet perfect ter wereld en uw ouders op hun beurt niet. Leeft u in achting voor uw overheid en gedraagt u zich gehoorzaam en conform onze voorschriften, dan wordt u na uw dood opgenomen in de eervolle, eeuwige nagedachtenis als eerzaam burger met naam en toenaam door allen, die na u komen. Voor verdere vragen en of uitleg zijn wij niet beschikbaar. U vraagt het de ambtenaren maar. Is er iemand afkomstig uit een ander land die zegt dat dit allemaal ongepast is en die ons beleid en daarmee de gemeenschap tot onrust en ongehoorzaamheid aanzet, dan heeft u het recht, zelfs de plicht, om onze samenleving te verdedigen en deze misburger uit te schakelen. Het zij u gezegd."

Zou u in een dergelijk land willen wonen?

Ben Warner is auteur van communicatieboeken, oud directeur Gasunie

/Gas Terra, oud-bekleder bijzondere leerstoel strategische communicatie UvA.

Hellas was geen homohemel

Een mythe ontmaskerd

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 12)

‘Maar bij de Grieken was homoseksualiteit toch volkomen normaal,’ hoor je nogal eens zeggen. *Amour grec* (Griekse liefde) was omstreeks 1900 zelfs een discrete aanduiding voor gelijkgeslachtelijke liefde onder mannen en Gerard Reve verklaarde gretig de ‘Griekse beginselen’ te volgen. In zijn fameuze pleidooi in het ezelsproces waarover ik in *De Vrijdenker* 2017-01, p. 29 schreef, beriep Gerard Reve zich op Zeus die de knappe knaap Ganymedes naar de Olympos had ontvoerd, niet alleen om als wijnschenker te dienen, maar ‘ook nog voor heel ander divertissement’.

Het is des vrijdenkers om zijn vrijzinnigheid om te zetten in actie zoals het vrijgeven van lijkverbranding, het gebroken geweertje, het louter eten van plantenlijken of strijd voor seksuele vrijheid. Niet voor niets zijn veel homo’s altijd actief geweest in het humanisme.

Het is echter ook des vrijdenkers om mythen te ontmaskeren: het idee dat homoseksualiteit in de oudheid, in het bijzonder bij de Grieken, algemeen werd geaccepteerd, is zo’n hardnekkige fabel die dient te worden opgeruimd.

Geen homoseksualiteit

In de eerste plaats gaat het in de oudheid alleen om *paiderastia*, knapenliefde, niet om relaties tussen volwassen mannen van gelijke leeftijd en status. Bij zulke verhoudingen zou men zich kunnen afvragen wie van de twee het ‘vrouwtje’ was, de mindere die het met zich liet doen. Bij een vrouw of een knaap was het duidelijk wie de ‘onderliggende’ partij was. Liefde in de oudheid was namelijk een kwestie van je wil opleggen aan een ander, van veroveren. Net als de beschroomde maagd mocht de knaap niet te gewillig zijn en hij hoorde ook geen lust te ondervinden.

Ook in uiterlijk diende de knaap, die in het Griekse werd aangeduid met het de passieve ‘geliefde’, *eromenos*, vrouwelijk te zijn: geen lichaamshaar, zeker nog geen baard en zachte gelaatstreken.

Jongen met je meisjesblik.

Ik zoek je, maar je hebt geen oor,

Je weet niet dat je de teugels
van mijn hart houdt.

Anakreon fragment 15

Voorals moest hij bevallige billen hebben. Die waren heel belangrijk als lustopwekkend lichaamsdeel. De actieve minnaar, *erastes*, wilde liefst anaal aan zijn gerief komen. Zo wordt zelfs Zeus in verkeer met Ganymedes getoond.

Eromenos kon men dus maar luttele jaren in het leven zijn. Net als zijn *erastes* kon de knaap, *pais*, het tegelijkertijd ook met vrouwen houden. Het begrip biseksualiteit schiet hier evenzeer tekort als homoseksualiteit; dit zijn moderne begrippen en termen. Een *pais* hoorde zich niet voor geld te laten gebruiken; hij moest zich ook maar aan één van zijn bewonderaars geven. De puber die het voor geld deed, diskwalificeerde zich sociaal. In een Atheens proces wist de redenaar

Aischines zijn tegenpartij onderuit te halen door aan te tonen dat die geen recht had om een aanklacht in te dienen: als een ooit betaalde lustknaap bezat hij dit burgerrecht niet.

Bij drinkgelagen

Op een bepaalde manier is pederastie natuurlijk wel echt Grieks. Grieken verklaarden zelf dat het hun primeur was die ze aan andere volkeren, zoals de Perzen, hadden doorgegeven. In de kringen van heren ontwikkelde zich de cultuur van het drinkgelag, *symposion*. Naast of na diepzinnige gesprekken bij een goede beker wijn was er ook seksueel vertier. Er werden prikkelende liedjes gezongen, die een genre werden. In de *Knapenmuze*, waarover ik al eens schreef in mijn stukje ‘pedofiel beduimelen’ (2017-06, p. 18), verzamelde Straton in de eeuw van de keizerlijke pederast Hadrianus (regeerde 117-138) 258 pederastische versjes, waarvan een 100 van eigen hand. Ze vormen boek 12 van de grote verzameling Griekse gedichten van de *Anthologia Graeca*. Een anonieme auteur verkondigt de superioriteit van gelijkgeslachtelijke liefde:

Niet liefde voor de vrouw gaat me ter harte, maar vuur
voor de man legt me op een onblusbare kool.

Heviger is deze gloed; zoveel sterker de man is
dan de vrouw, zoveel scherper is ook de hartstocht.

Anthologia Graeca 12,17

Het argument dat relaties tussen mannen onnatuurlijk zijn, omdat dieren het toch ook niet doen, wordt door Straton op originele manier weerlegd:

Het stomme dier neukt alleen zijn wijfje,
maar wij, wezens met rede,
hebben nog iets beters gevonden:
neuken in de aars. Allen die het bij vrouwen houden,
zijn niet meer dan stomme dieren.

Anthologia Graeca 12,245

Twee *erastai* en een *eromenos*, ca. 540 v.o.j.

Misbruik in sportkringen is in de ware zin klassiek:

Gisteren at ik bij de jeugdtrainer Demetrios, de gelukkigste mens.

Een lag aan zijn borst, een hing over zijn schouder,
een bracht het eten, een reikte de drank aan:
echt een opvallend kwartet. Ik zeg hem plagerig:
'Vriend, je doet ook des nachts aan jeugdtraining?'

Automedon, *Anthologia Graeca* 12,34

In het Grieks wordt gespeeld met de het woord *tribein*, wrijven/bezig zijn, dat in de samenstelling *paidotribes* niet meer betekent dan 'iemand die zich met jongens bezighoudt', maar de tweede keer natuurlijk 'jongenswrijver' beduidt.

Lesbische liefde

Dat 'tribein' vinden we ook in de benaming voor een vrouwelijke pederast, een *tribas*, in ouderwets Nederlands een tribade. Ook het Latijn gebruikte dat woord, behalve een christelijke schrijver die voor de duidelijkheid van *frictrix* sprak (denk aan 'frictie'). Het Surinaams-Nederlands heeft het plastische 'schuurmeid'. De dichteres Sappho van Lesbos wordt natuurlijk beschouwd als de stammoeder van de lesbiennes. Zij had een kring van meisjes om zich heen – een soort kostschool? Als leidster voelde ze diepe genegenheid voor sommige pupillen, terwijl ze getrouwd was en een dochtertje had. Liefde tussen vrouwen was niet zo problematisch omdat hierbij niet de vraag speelde wie de veroveraar of de veroverde was. En bij Sappho ging het om vrouwelijke pederastie.

Veel van Sappho's 'lesbische' gedichten, laten zich verklaren als verregaand romantisch dwepen, maar in het gedicht waarin Sappho Aphrodite om hulp smeekt, antwoordt de liefdesgodin onomwonden:

Over wie klaag je, Sappho?

Nu ontloopt zij je,

maar morgen zal zij jou zoeken.

Nu aanvaardt zij geen geschenken

maar straks zal zij ze geven.

Pederastie

nu wil ze jouw liefde niet

maar spoedig zal zij je beminnen

ondanks zichzelf.

Lesbische liefde werd wel een beetje als spelbederf gezien:

Bitto en Nannion van Samos willen zich

niet voegen naar de regels van Aphrodite zelf.

Deserteurs zijn het, niet fraai, Liefdesmeesteres:

haat die vermijders van uw bed.

Anthologia Graeca 5,207

Platonische liefde

In Plato's *Symposion* discussiëren enkele Atheense heren over *Eros*. Ze denken daarbij alleen aan relaties met knapen. Sokrates heeft in het debat het laatste woord. Hij onderscheidt een lichamelijke liefde die zich richt op het verwekken van kinderen, van het zwanger willen zijn naar de ziel. Mensen die van dat streven vervuld zijn willen als volwassenen het schone voortbrengen en zoeken naar iemand op wie ze hun scheppingsdrang kunnen richten. Zij nemen de opvoeding van de jongere metgezel ter hand. 'Samen voeden en verzorgen zij wat er tussen hen is gegroeid. Daardoor hebben zij in feite een veel betere en krachtigere verhouding met elkaar dan men gewoonlijk met kinderen heeft.' Zij scheppen namelijk een onsterfelijk nageslacht.

Ploutarchos (ca. 46 tot na 120), een late volgeling van Plato, zag lichamelijke pederastie als een opstap naar de ware 'Platonische liefde' die Sokrates preekt. Dit concrete stadium is te vergelijken met wat leraren meekunde doen als leerlingen de concepten van ruimtelijke figuren niet kunnen bevatten; dan geven ze hun modellen van bollen, kubussen en dodecaëders (twaalfvlakkers) in handen. Ploutarchos wijst knapenliefde dus niet principieel af; in zoverre houdt hij zich aan de 'herenmoraal'.

Weerzin

Heel anders oordeelt echter de publieke moraal. In de tijd dat in Athene de symposiacultuur met al zijn pederastisch 'divertissement' bloeide, wist de komediedichter Aristophanes bij het publiek lachsalvo's te ontlokken met hatelijke opmerkingen over die praktijk. In zijn blijspel *Ridders* strijdt een ordinaire worstverkoper met de demagoog Kleon om de gunst van de oude heer *Demos*, Volk. In een giftige discussie waarin de worstverkoper nog vulgairder blijkt dan Kleon, wordt hem gevraagd hoe hij aan de kost kwam.

Wel, ik verkocht worstjes en liet me ook wel neuken (regel 1242)

In de haat-liefdeverhouding die de Romeinen met de Grieken hadden, was pederastie doorgaans een reden voor misprijzen en hoon. Van het Griekse woord *pais* maakte het Latijn het werkwoord *pedicare*, 'beknappen' als aanduiding voor 'rammen'. Een mietje was een *pathicus*, Grieks woord voor passieveling. Deze vreemde woorden gingen deel uitmaken van de algemene taal. Ze worden als scheldwoorden gebruikt in de spontane muurkrabbels van Pompeii:

Geramd (pedicatus) wie leest.

Wie leest, is verliefd. Wie leest, wordt geramd (pedicatur).

Mietje (pathicus) is wie voorbijloopt.

Van de naam Ganymedes leidde het Latijn *catamita* af, catamiet, waarvan 'mietje' de verkorting is als het tenminste niet komt van 'sodomiet'.

Voorals Martialis (ca. 40 – na 104) bedrijft in zijn puntichten grove spot. Nooit heeft hij ene Bassa met mannen gezien, maar nu snapt hij het:

Maar jij, hoe verschrikkelijk, Bassa, bleek een neuker.

Je laat twee kutten zich samenvoegen:

Onnatuurlijke Venus imiteert de man.

Epigrammen 1, 90,6-8

Pannychus - Heel-nachts! - pronkt met wijsgerige kennis. Hij heeft ook het ruige haar en baard van een filosoof.

Maar je hebt graag een stijve in je weke achterste,

zeg me, Pannychus, geramd te worden welk leerstuk is dat?

Epigrammen 9,47,6-9

Je slaapt met knapen van stevige piemels

en niet staat bij jou, Phoebus, wat bij hen staat.

Epigrammen 3,73,1-2

Martialis kruipt in de huid van een echtgenote die zich ergert aan het gescharrel van haar man met dienaren. Ach, dat korte, vluchtige liefdesgenot met hen is geen concurrentie met haar. Het zorgt ervoor dat hij zijn gerief niet buitenshuis zoekt en zij de enige vrouw van haar man is! (12,96).

Niet erg fijntjes, Martialis spreekt een man met een schriek achterwerk toe:

Hoe mager je kont is, vraag je?

Rammen kun je, Sabellus, met die kont.

Epigrammen 3,98

Martialis' jongere tijdgenoot Iuvenalis is de meester van de satire. In een ervan heeft hij een gesprek met het hoerenjong Naevolus. Waarom kijkt hij zo sip? Het gaat niet goed met het bedrijf, zegt Naevolus; de oude heer is kieskeurig en krenterig geworden.

Is het soms een peulenschil een forse pik in zijn darmen te drijven

en daar het maal van gisteren tegen te komen?

Minder ellendig is de slaaf die een akker

en niet zijn meester beploegt.

Satire 9,43-46

Heel wat subtieler was de grote kenner Ovidius (43 vC - 17 nC). In zijn kostelijke handboek voor de liefde adviseert hij de man hoe hij zich aantrekkelijk te maken maakt voor de vrouw die hij begeert – schone nagels, frisse adem – maar hij maant tot matiging:

Laat de rest maar wulpse meisjes doen

en wie, nauwelijks man, een man wil hebben.

Liefdeskunde 1,524-525

In het derde boek van zijn *Liefdeskunde* geeft Ovidius tips aan de vrouw hoe zij een man aan de haak kan slaan. Maar ze moet oppassen:

Wat moet een vrouw aan met een man gladder is dan zijzelf,

die misschien ook meerdere mannen heeft?

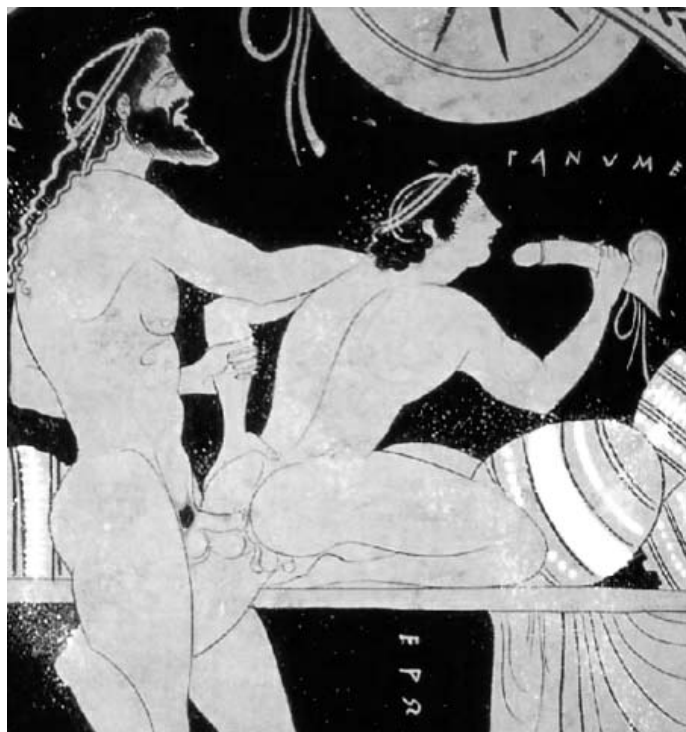
Liefdeskunde 3,433-438

Ten slotte geeft hij een 'technische' reden waarom hij wars is van knapenliefde:

Wat ons goed doet is als man en vrouw ex aequo de lust beleven.

Ik heb een hekel aan paringen die niet beiden ontspannen. Dit is de reden waarom ik minder door knapenliefde word geraakt.

Liefdeskunde 2,682-684

Ganymedes

Keizers en knapen

Liederlijkheid is altijd een voorrecht van vorsten geweest. Aan slechte Romeinse keizers worden allerlei perversiteiten toegeschreven. Tiberius (keizer 14-37) richtte een zaal in met divans waarop meisjes en schandknapen als trio's de meest onnatuurlijke standjes vertoonden. Hij noemde ze naar het Grieks – want hij was zeer ontwikkeld – zijn 'aarsders' - *spintriae*, afgeleid van het Griekse *sphinkter*, sluitspier (Tiberius 43). Tiberius zou pasgeboren kinderen geleerd hebben had om tussen zijn benen te spelen en hem zacht te likken en te bijten. 'Visjes', noemde hij hen (Tiberius 44).

De wrede Romeinse keizer van vier letters uit kruiswoord-raadsels was ook in seksueel opzicht het toppunt van ontaarding. Nero had relaties met vrijgeboren jongens – met slaven was natuurlijk niet zo erg geweest. De knaap Sporus had hij laten castreren. Hij was een ex-slaaf, die op Nero's tweede gestorven vrouw Poppaea Sabina leek. Hij probeerde hem ook een geslachtsverandering te doen ondergaan. Met Sporus vierde hij in Griekenland een formeel huwelijksfeest, met alles erop en eraan: een bruidschat en een bruidsjurk. De Grieken die de huwelijksceremonie voor hun rekening namen, wensten met een uitgestreken gezicht het nieuwe paar de geboorte van wettige kinderen toe. Hij sprak Sporus-Sabina aan als 'vrouw', 'koningin' en 'meesteres' (Cassius Dio 63,13,1-2).

Aan een andere ex-slaaf gaf Nero zich als vrouw ten huwelijk, precies zoals hij zelf Sporus tot echtgenote had genomen. Hij deed ook de kreten en het gesteun van maagden na die met geweld worden genomen (Suetonius, Nero 28-29). Deze homohuwelijken vonden overigens geen navolging in de samenleving; ze bleven een exclusieve uitspatting van een ontaarde keizer.

Traianus (keizer 98-117), die geldt als de allerbeste vorst¹, was gek op jongens, maar hij deed er niemand kwaad mee,

¹ Zie mijn jongste boek *De Gouden Eeuw van Rome. Van de volmaakte Traianus tot Commodus de gladiator*, Ambo/Anthos, Amsterdam maart 2017.

verzekert geschiedschrijver Cassius Dio (68,7,4). Meer omstreden was de reputatie van Hadrianus, adoptiefzoon van de kinderloze Traianus. Diens openlijke relatie met Antinoös heeft hem tot de grote pederast onder de keizers gemaakt. Op een van vele reizen maakte die als twaalfjarige jongen in Klein-Azië een overrompelende indruk op hem. Vanaf toen, in 123, tot Antinoös op 28 oktober 130 in de Nijl verdronk, was hij publiekelijk Hadrianus' geliefde. Hij vergezelde hem op al zijn reizen, dus ook bij het bezoek aan Egypte.

Mateloos was Hadrianus' rouw om Antinoös, 'die hij als een vrouw beweevende'. De keizer verklaarde een ster te hebben waargenomen die hij voor de ziel van de jongen hield. Op de plaats waar de jongen verdronken was, stichtte Hadrianus de stad Antinoöpolis. In Italië en het oosten werden Antinoöstempels gesticht, waarvan er 28 bekend zijn. Niet minder dan 117 Antinoösbeelden zijn er over van de naar schatting 2000 die overal in het Romeinse Rijk werden opgericht.

Volgens de antieke geschiedschrijving, Edward Gibbon in zijn *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* en de film *Gladiator* (2000) eindigde de Gouden Eeuw van Rome bij de dood van Marcus Aurelius in 180. Zijn zoon Commodus (keizer 180-192) liet alle remmen los. Toen hij na zijn terugkeer in Rome zijn triomf over de Germanen vierde, stond achter hem in de zegewagen zijn 'onderwerper' Saoterus. Regelmatig draaide hij zijn hoofd om en kuste hem onder aller ogen. Zelfs op de eretribune deed hij dit' (*Keizer-geschiedenis*, Commodus 3,6).

Hij had onder zijn liefjes mannen die genoemd waren naar de schaamdelen van beide seksen, die hij gretig met kussen overlaadde. Ook had hij een man met een penis groter dan van dieren. Hij noemde hem Ezel en was zo op hem gesteld dat hij hem rijk en priester maakte (10,9).

Er zijn in die periode wel tekenen van een kentering in de houding van de heren-vorsten. Marcus Aurelius preeste in zijn adoptievader dat die, eenmaal keizer geworden, een eind maakte aan zijn scharrels met jongens. Zelf maakte hij pas laat kennis met seks. In *Tot mijzelf* bagatelliseert hij gemeenschap als 'wrijving van vliesje en een uitscheiding van een kwakje in een soort kramp' (6,13). Hij heeft in elke geval minstens dertien keer zijn kwakje bij Faustina bezorgd want zoveel kinderen hadden ze samen. Na haar dood behielp hij zich met een concubine.

Van Clodius Albinus (even keizer 196/197) wordt verteld dat hij een vrouwengek was en onbekend met de 'verkeerde Liefde', *aversa Venus*, en dat hij 'dergelijk praktijken vervolgde' (*Keizergeschiedenis*, Clodius Albinus 11,7).

Elagabalus (keizer 218-222), ook wel Heliogabalus genaamd, fascineerde kunstenaars van het fin-de-siècle, onder wie Couperus die zijn prachtige *De berg van licht* over hem schreef. Hij was nog een knaap, 14 of 15, toen hij keizer werd. 'Op Hierocles was hij zo verliefd dat hij hem de geslachtsdelen kuste, wat al om te zeggen schaamteloos is' (Heliogabalus 6,5).

Bij zijn benoemingen liet hij zich leiden door zijn passies. Hoofd van zijn lijfwacht werd een danser, brandweercommandant werd zijn wagenmenner, de leiding van de graanvoorziening werd toevertrouwd aan zijn kapper. 'Tot andere functies promoveerde hij mannen die aanbevolen waren wegens hun enorme geslacht [...] Tijdens banketten liet hij het liefst schandknappen naast zich zitten, die hij met het grootste

genoegen tegen zich aan trok en streelde, en wanneer hij wilde drinken had hij het liefst dat een van hen hem de beker gaf' (Heliogabalus 12,2). Elagabalus hield appels van hoeren en schandknappen.

Bij de hoeren, die hij als medestrijders, *commilitones*, betitelde, verscheen hij in vrouwenkleding, met onblote tepel, terwijl hij zich bij de schandknappen zich als prostitué uitdoste (Heliogabalus 26,3-5). Hij haalde graag ruwe grappen met zijn vrienden uit. Vaak sloot hij hen 's nachts op met oude negerinnen. Dat deed hij ook met jongetjes. De antieke biograaf tekent hierbij aan dat knapenliefde vóór de regering van Philippus de Arabier (keizer 244-249) was toegestaan (Heliogabalus 32,6). Elagabalus' opvolger de 'goede' Alexander Severus (keizer 222-235) zou ook al overwogen hebben om catamieten te verbieden, maar – heel modern – hij bedacht dat hij zo een 'publieke schande tot privé-lust zou maken, want mensen gedreven door hartstocht zijn uit op verboden zonden' (Severus Alexander 24,4).

Sodomieten

Anderhalve eeuw later beheerste het christendom de moraal. Op 6 augustus 390 verordende Theodosius I, de keizer die het christendom tot staatsgodsdienst maakte, dat mannen die de rol van een vrouw speelden publiekelijk verbrand zouden worden (*Codex Theodosianus* 9,7,6).

Pas meer dan anderhalve eeuw later werd het onderscheid tussen actief en passief niet meer gemaakt. In een aantal nieuwe wetten, *Novellae*, die werden toegevoegd aan het reusachtige *Corpus Iuris Civilis* van Iustinianus werd de hele praktijk onderworpen aan pastorale en strafrechtelijke sancties.

In 538 verklaarde de keizer: 'We leren immers van de Heilige Schrift dat ten gevolge van dergelijke goddeloze handelingen steden met inwoners en al zijn vergaan.' Hier wordt dus verwezen naar de ondergang van Sodom en Gomorra.

Er is dus heel wat af te dingen op de generalisatie dat homoseksualiteit in de oudheid, in het bijzonder bij de Grieken, heel normaal was. Alleen knapenliefde werd in bepaalde kringen gepraktiseerd en verheerlijkt. Zij was in de ware zin van het woord herenliefde.

Geschiedenis is echter nooit een argument, wel een verklaring. Het argument van ouderdom van een instituut is volkomen omkeerbaar: men kan beweren dat een instelling door haar leeftijd zijn reden van bestaan heeft bewezen, maar net zo goed kan men betogen dat het fossiel nodig moet worden opgeruimd (denk aan de monarchie). Dat de oude wereld of in het bijzonder Hellas op de keper beschouwd geen homohemel was, doet er dus niet toe. Alleen rationele argumenten hier en nu gelden.

Das war einmal

Reis door de twintigste eeuw

Floris van den Berg (mini-c.v. op pag. 18)

Alleen de verandering is eeuwig, zo luidt een aforisme van Arthur Schopenhauer. Ik las het op een uitlegbord in het bos. Sinds wanneer zijn er die uitlegborden in het bos? Ik hoor de Steinbach hier vlakbij, maar ik zie de rivier die ondergronds loopt niet. Op het pleintje vlakbij staat vermeld dat daar een bron was, totdat in 1908 de waterleiding werd aangelegd. Het water ontbreekt aan dat romantische kleine plein dat gemaakt lijkt voor een Franse film. Vanuit ons grand appartement 'Bernstein' kijken we uit op dat plein en even verder op de zee, de Oostzee. We zijn in de kleine badplaats Sassnitz.

Enkele jaren terug waren we met de camper en de kids onderweg naar Rügen. In Groningen kregen we panne en de volgende dag, in een lange file, kookte de motor over. De jongens krijsten de boel bij elkaar. We hebben het nog één dag in Noord-Duitsland uitgehouden en toen weer rechtsomkeert gemaakt. Nu zijn we er dan toch, met de jongens zo groot als wij, in de kleine Mercedes en ook nog de hondjes mee die we toen nog niet hadden.

Dit is voormalige DDR. Dat is alweer een afgesloten hoofdstuk in de geschiedenis. We leggen de boys erover uit. In *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert* van Ulrich Herbert is de DDR een deel. Het keizerrijk, de Weimarrepubliek, Nazi Duitsland, de bezettingstijd, twee Duitslanden en dan sinds 1990 een Duitsland als een liberale democratie.

Duitsland heeft een bewogen twintigste eeuw achter de rug waarin het in de eerste helft van de eeuw tot

twee keer toe een wereldoorlog ontketende. De DDR was een gevolg van WO2. Het wonderlijkste is de implosie van de Sovjet Unie, het stille slot van de Koude Oorlog. Het vallen van de muur in 1989 en de vereniging van de twee Duitslanden in het jaar erna. In het dorp voor het raadhuis hier staat een gedenksteen ter gelegenheid van de 25-jarige samenvoeging van Duitsland.

Rügen was een gevangenseiland, zoals heel de DDR een gevangenis was. Nu stroomt het vol met vooral Duitse toeristen die hier vrijwillig komen verpozen. Tijdens de DDR-tijd probeerden wanhopige Ossies met bootjes te vluchten richting het vrije Westen. Het waren meestal Duitsers niet van hier, Duitsers die niet wisten hoe gevaarlijk de zee was, en de kustbewaking.

Een kenmerk van de DDR, van het communisme in het algemeen, maar van de DDR in het bijzonder, was de afkeer van schoonheid. De socialistische heilstaat had een eigen esthetiek, een contra-esthetiek, waarbij alles wat riekte naar stijl en individualiteit taboe was. De architectuur was gespeend van kleur, decoratie, diversiteit, luxe of frivoliteit. Het is een

tak van de Corbusierse school die tot het gruwelijkste is doorgedreven. Het eiland staat vol met woonkazernes uit de DDR-tijd. Het valt niet zo heel erg op, omdat de flats zijn opgeleukt. Ze zijn kleurrijk opgeschilderd en er zitten fatsoenlijke kozijnen in, er zijn balkons tegenaan gezet. De menselijkheid ontbrak in de DDR tijd. De architectuur van Rügen leest als een geschiedenisboek vooral van de twintigste eeuw. Er ligt hier bij Prora een van de grootste bouwwerken uit de geschiedenis. Een vier kilometer lange flatkolos langs het strand die Hitler in de jaren 1930 liet bouwen als vakantieoord voor Nazi's. Het complex moest onderdak bieden aan 20.000 mensen. Het is frappant dat de nazi-architectuur en de DDR-architectuur zo in lijn waren hier. Het is een gebouw waarin geen greintje individualiteit zit. Het is collectivistische architectuur. Iedereen hetzelfde. Individuen ondergeschikt aan een ideaal, eerst aan het nazisme, vervolgens aan het communisme. Het bouwwerk is nooit geheel afgebouwd omdat Hitler zijn oorlog begon. De kolos is al die tijd blijven staan. Enkele jaren terug is een begin gemaakt met het renoveren van een deel ervan als luxe strandappartementen. Dat gedeelte is kraakhelder wit – zoals wit de kleur is van de badarchitectuur uit de 19de eeuw – de ramen zijn groter gemaakt en er zijn balkons aan bevestigd. Het uitzicht is aan beide kanten op dennenbos, en daarachter aan de voorzijde op het strand en de zee. De badplaats Binz ligt nog enkele kilometers verder.

Zou ik willen wonen, of verblijven, in een door Hitler gemaakt gebouw? Ik denk niet dat ik het snel zou kopen, maar ik zou er best in willen verpozen. Het is een risico dat er neonazi's komen, maar dat hoeft niet het geval te zijn. Het nazisme is verslagen, het communisme heeft gefaald, nu zijn het kapitalisme en de Duitse sociaal-liberale democratie aan zet. Rügen is van gevangenis weer terug naar de 19de eeuw als luxe vakantieoord. Toen was Rügen een eiland voor vakantie voor de elite, nu is die elite uitgebreid en komen er veel meer mensen, niet de allerarmsten, maar toch een stuk meer. Het merendeel van de toeristen lijkt uit Duitsland te komen.

Rügen lijkt op een Waddeneiland. Zeker, er zijn verschillen, meest in het oog springend zijn de kenmerkende krijtrotten zoals vereeuwigd door Casper David Friedrich, maar als je rijdt door het lege binnenland is het of je over Texel rijdt. Het binnenland is een agrarische industrie van graan. Met monstrueuze machines wordt het graan geoogst. Langs de slingerende wegen van de Deutsche Alleenstrasse staan dikke bomen, met af en toe een kruisbeeld langs de weg, maar achter dat lint begint de industrie waarbij het land wordt uitgebuit. Er is niets te zien dan lange velden met graan. Geen lieflijk landschap. Totdat je in de badplaatsen komt: Sellin, Gohren, Binz, Sassnits. Daar is het anders. De massa industrie lijkt er nog op afstand gehouden. Langs de strandboulevards geen hoge flats als in Benidorm, Tormelinos, Scheveningen of Zandvoort. In Binz is een Kurhaus, net als in Scheveningen, maar waar Scheveningen kapot is gemaakt door de commercie en het toerisme is dat lot Binz bespaard gebleven. Daar staan langs het strand vrijstaande magnifieke 19de eeuwse hagelwitte villa's met allemaal een eigen naam. Nu zijn het hotels of appartementen.

De hele vakantie denk ik al aan Louis Couperus en Thomas Mann. Ik zie de heren hier in hun zomerpakken met hoed en wandelstok langs flaneren. Ik denk aan hun boeken. Hoe ik hier de schetsen van Couperus van Zuid Frankrijk zal lezen en hoe ik eindelijk *Der Zauberberg* uitlees en *Budden-*

brooks ter hand neem. De luxe van toen was voor de elite en er was een klasse van arme werknemers. Nu is iedereen relatief rijk. Bijna iedereen.

Op Stralsund, de Hanzestad aan de andere kant van de prachtige elegante brug, zit tegenover het imposante maar niet zo mooie Ozeaneum een Vietnamees restaurant met vegan opties. Vandaar dat wij er ons neerzetten. Een klein onooglijk restaurant. Maar heerlijk gegeten. Een Vietnamese man bediende, een vrouw stond in de keuken. Open van 10 tot 10, 7 dagen per week. We waren er op twee dagen. Beide keren de man en de vrouw. De man sprak gebrekkig Duits, samen spraken ze, naar ik aanneem, Vietnamees. Wij vinden een 40-urige werkweek al veel. Hoe erg moet het zijn waar deze mensen vandaan komen om zo te leven en werken.

Overal op de muur staan graffiti en politiek angehauchte stickers en slogans. Ergens stond: *Arbeiten, Kaufen, Sterben*. Mijn oog viel op een billboard voor de Duitse partij voor de dieren. Bij het veganistische koffie en eettentje in Greifswald stond groot de slogan van Gandhi op de muur: *Be the change you want to see in the world*. We aten er Mexicaanse wraps. In Stralsund de lekkerste koffie bij een vegan only koffietent. Met havermelk. En een overheerlijke blueberry muffin. Voordat we de auto instapten gingen we er gewoon nog een keer heen. Weer met zo'n heerlijke muffin. Als er vegan eten is, is het dikwijls heerlijk. Er is hier niet veel, maar er zijn opties. In Binz is er de *burgerketen* Peter Pane waar ze zowaar drie veganistische *burgers* hebben. We hebben daar zeker vier keer gegeten. Een burgerlijke vakantie. Zoon Hugo gooide als eerste het bijltje erbij neer en weigerde stug om een burger te eten. Hij hield het bij friet.

Er zijn zowaar stranddagen. Geen Spaanse temperaturen, maar toch lekker warm. De Duitsers hebben windschermen en strandtentjes. Wat ze nooit deden toen ze peuters, kleuters en kinderen waren, doen ze als pubers vol overgave: samen spelen op het strand. Met een schepje. Met een strandtennisetje. Zwemmen in de koele zee. Met passie werkte zoon Julius aan zijn Sisyphusarbeid: een kuil. En wat voor kuil. Een schuttersput. Er stroomde al grondwater in.

We hadden vier kruisjes langs de weg kunnen zijn. Al vraag ik mij af wie die kruizen dan zou plaatsen. Zouden mijn ouders of andere familieleden naar deze plek gaan om er kruisjes te plaatsen? Plaats je eigenlijk wel een kruis bij wegmonument voor een atheïst? Van Bergen op weg naar Binz voor de vegan burgers. Smalle tweebaanswegen door bomen omzoomd door een glooiend landschap. Opeens zie ik een busje voor ons opdoemen dat een vrachtwagen inhaalt. Ik haal mijn voet van het gaspedaal. Het witte busje is nog lang niet langs de vrachtwagen. Ik rem af. Ik rem meer af. In een oogwenk wordt de situatie penibel. Ik rem en stuur de auto de berm in. Ik kan me niet herinneren hoe dichtbij het busje was. Achter mij stond een sliert auto's stil. Fijn dat de auto achter me mij de gelegenheid gaf weer de weg op te draaien. Onderweg zie ik op talloze plaatsen kruizen naast de weg staan. Het inhalen levert in het meest gunstige geval een voordeel van enkele

minuten op. Hoeveel procent van de inhalers op tweebaanswegen zal vrouw zijn? Keer op keer dringt het tot mij door dat het, als het gaat om voorkoombaar leed of geweld, bijna altijd mannen betreft. De gevaarlijke situatie die een dodelijke tol eist, kan echter simpel procedureel worden opgelost door een inhaalverbod in te stellen. Dat levert wat (mannelijke) frustratie op, vooral als je achter een tractor rijdt, maar de ergernis valt in het niet bij het leed en de ellende van een frontale botsing.

In het Prora Nazi bouwwerk bezochten we een documentatiecentrum waar een tipje van de sluier van Nazigruwelikheden werd opgelicht. Het bomenklimpad is een goede manier om van de ballast van de tragiek van de geschiedenis af te komen. De jongens klimmen als apen en ik doe dapper mee. Het is zweten en zwoegen om hen bij te houden. Ik houd van de uitdaging. Dat zoon Hugo zo'n atleet is verbaast me. Hij doet een keer per week judo en hij skate, maar verder zit hij

in puberstand op de bank. De boys zien eruit als jonge goden. Slank en gespierd. Daar hing ik dan 10 meter boven de grond aan een opgehangen slingerende klimwand vanwaar ik over moest zien te komen naar een hangende boomstam met enkele inkepingen voor houvast. De boys hadden dit al doorstaan. Toch gelukt. Met angst en beven. En zonder de hulplijn van de zekering te gebruiken. De afdaling met een lier was doodeng. Ik durf het nog steeds niet maar er was geen

weg terug. Je moest er maar op vertrouwen dat de lier de val vertraagde.

Rügen▲ is een bakermat van de FKK (Freikörperkultur = naturisme). In de DDR-tijd was FKK zelfs de norm, wellicht een van de weinige vrijheden die er waren. Op de stranden stond aangegeven textielstrand en FKK-strand. De FKK-stukken waren een stuk lopen. Opvallend was dat er ook op de FKK-stukken een kleine minderheid bloot was. De bloothed lijkt op z'n retour. Iedereen hijst zich kuis in het badtextiel. Nu vind ik het persoonlijk raar dat mensen die niet naakt willen creëren gekleed op het FKK gedeelte gaan liggen. Daarmee maken ze het naakt zijn beladen. Als iedereen bloot is is niemand naakt. Ik heb nog wel mijn bloothed toegevoegd aan de kleine minderheid.

Hiddensee is het kleine langgerekte autoloze eiland in het noordwesten van Rügen. Het voelt alsof je op Schiermonnikoog bent. De badarchitectuur ontbreekt. Kleine huisjes. Vanaf dit eiland probeerden tal van Oost Duitsers het vrije Denemarken te bereiken. Vooral mensen die niet uit de regio kwamen probeerden het. Zij waren zich niet goed bewust van de gevaren van de oversteek. Het is onbekend hoeveel mensen zijn verdronken tijdens hun vlucht naar de vrijheid. De schrijver Lutz Seiler heeft over deze tragische geschiedenis de roman *Kruso* geschreven.

Vlak boven de haven van Sassnitz ontdekten Hugo en ik een verlaten militaire basis, zo groot als een dorp. Midden in het bos. De natuur had de gebouwen er al flink onder. Naast gebouwen ook torens en vreemde bunkercomplexen. Diepe gaten en gangen waar we met onze Iphone-lamp in schenen.

We verkenden wat, maar voorzichtig. De plaatselijke jeugd, die er overal ter wereld is, had de graffiti aangebracht die *het hier zijn wij credo* zijn van jonge jongens.

De DDR is een afgesloten geschiedenis. Het is een samenleving die is gekomen en gegaan. Wie had in 1975 kunnen denken dat er 15 jaar later niets van de hele samenleving over is. Wat over is, zijn architectonische restanten. Wie niet beter weet zou de DDR kunnen vergeten. De DDR lukt nog wel, maar Hitler blijft.

Ochtendritueel. Het heldere licht en de frisse zeebries maken ons vroeg wakker. Voor zevenen zijn we op en lopen we met de honden buiten. Naar de zee. Er zijn badgasten die zich elke ochtend in de koele zee wagen. Zij zullen wakkerder dan wakker zijn. Wij doen het anders. We lopen naar Konditorei Peters die een vestiging heeft in een modernistische

glasuitspanning gelijk aan het strand. Het blijkt dat Peters zich als bakkerij en koffiëbar in alle uithoeken van het eiland heeft genesteld allemaal in fraaie panden. Een stukje verder zien we langs de weg de Peters bakkerij staan. Nadat we hadden ontdekt dat koffie hier filterkoffie is, bestellen we een dubbele espresso. Een ochtendmeditatie.

Ons kalme verblijf in het fraaie appartement met uitzicht over de kalme zee contrasteert met de ellende die er zo lang heeft rondgewaard. Maar waar is dat niet op de wereld? In de digitale krant lezen we over de zoveelste terreuraanslag door moslims: een man rijdt met een gehuurd busje in op wandelende toeristen op de Ramblas in Barcelona en laat een spoor van doden en gewonden na. De volgende onderdrukkers melden zich reeds.

Twintig visies op God

Joseph H. McKenna

Uit een boek dat in de maak is: *Een eigenwijs woordenboek van de godsdienst*.

God. Zelfstandig naamwoord. Een religieus kernbegrip waarvoor geen enkele definitie bestaat waar alle betrokkenen het over eens zijn.

Laten we eens 20 visies op God bezien die thans opgeld doen.

1. **Polytheïsten** zeggen dat er vele goden zijn, zoveel als je wilt, miljoenen zelfs als je dat liever hebt, misschien zelfs miljarden, één voor elk paar menselijke ogen. Je mag al die goden aanbidden en vereren.

2. **Henotheïsten** geloven ook in veel goden, maar je hebt slechts tijd om je aan één daarvan te wijden en dat is prima, want het zijn geen aan zichzelf twijfelende, jaloezie goden.

3. **Kathenotheïsten** erkennen ook het bestaan van vele goden, maar je wordt geacht je telkens aan één god tegelijk te wijden en in verschillende perioden van je leven van de ene naar de andere god over te stappen; misschien zijn dat de fasen die in Shakespeare's *As you like it* worden genoemd door de intellectuele lanterfanter Jacques, die 7 levensperiodes onderscheidt, beginnend met het klein kind zijn en eindigend met de kindsheid van de seniele oude dag, 'zonder tanden, zonder ogen, zonder smaak, zonder alles.' Er zijn zat goden voor elke fase.

4. **Trinitariërs** bekennen zich tot één God, maar die God moet vereerd en aanbeden worden in drie personen, de Vader, de Zoon (Jezus) en de Heilige Geest. Volgens andere monotheïsten, zoals Joden, Moslims, Sikhs en Caodaïsten, is de trinitaire rekenkunde niet te vatten ($1+1+1=1$) en zij menen dat het trinitarisme makkelijk beschouwd kan worden als een minipolytheïsme met drie aparte goden. De Trinitariërs verdedigen echter de eenheid van de drie.

5. **Dualisten** erkennen twee goden, de ene heel heel Goed en de ander heel heel Slecht. Deze keuze voor twee berust op de

tegenstellingen in de wereld tussen schoonheid en lelijkheid, verrukking en vrees, aardigheid en wreedheid, irissen en ebola virussen. Je moet de heel heel Goede God aanbidden, maar dat spreekt vanzelf.

6. **Monotheïsten** stellen dat er altijd maar één

goede God is geweest om te vereren en aanbidden. Een aantal verschillende en tegengestelde monotheïstische godsdiensten eisen deze God voor zich op en schilderen hem op heel uiteenlopende manieren af, met veel verschillende schakeringen.

7. **Dystheïsten** zeggen dat er één God is die niet echt erg goed is, wat af te leiden is uit zijn schepping van onze jager-prooi, bloederige, leven-verslindt-leven natuurlijke wereld. Was er geen andere mogelijkheid om levende wezens een bloeiend bestaan te geven? Eer deze God behoedzaam!

8. **Pantheïsten** stellen dat God identiek is aan de vele dingen van de fysieke, materiële wereld (alles dus) en dat je God vereert als je de vele dingen van de materiële wereld (alles dus) vereert. De hele wereld is je kerk, tempel, moskee of synagoge.

9. **Pan-en-theïsten** beweren dat God *in* de vele dingen van de materiële wereld (in alles dus) is maar wel los staat van de vele dingen van de materiële wereld (van alles dus). Je mag deze God vereren in je waardering voor de materiële wereld (voor alles dus) of je mag deze God vereren als iets wat boven de materiële wereld (boven alles dus) staat.

10. **Deïsten** zeggen dat er een God is die het universum schiep maar er daarna niet meer naar omkeek. Je vereert deze God niet want je kunt deze God niets schelen, hetzij omdat hij niet weet dat je bestaat, hetzij omdat hij net zo min om je geeft als om het leven van een oester of een mug (met excuus aan Het Wereldparlement van insecten, weekdieren en verwante schelpculturen).

11. **Daoïsten** beweren dat God helemaal geen persoon is, maar een onpersoonlijke kracht die het universum doordringt en waar mensen uit kunnen putten, zonder dat verering nodig is. (Zie Yoda en Obi-Wan Kenobi uit de *Star Wars* mythe.)

Originele titel: *20 ways to think about God*, blog op website The Huffington Post. **Dr. Joseph Hugh McKenna** (60) is hoofddocent Geschiedenis van religieus gedachtegoed, Universiteit van Californië, Irvine. Website: uponreligion.com. Vertaling: *René van Elst*; publicatie met toestemming van de auteur/copyright-houder.

12. **Extra-terrestrialisten** zeggen dat wat mensen 'goden' hebben genoemd in feite ons bezoekende ruimtewezens zijn die met eenvoudige ingrediënten en maatlepeltes op niet-wonderbaarlijke wijze leven op Aarde genereerden en daarna vakantie vierden in landelijk New Mexico*).

13. **Monisten** verkondigen dat er maar één iets bestaat: God. God is alles, alles is God, en alles is maar één ding. Verscheidenheid is een waan en alle woorden die we hebben voor de vele bestaande dingen zijn overbodig. Dun het woordenboek maar uit tot de letter 'g' en het woord 'god'. (Het Pantheïsme is anders, want dat erkent het bestaan van vele dingen.)

14. **Anatheïsten** zeggen dat God niet in enig beeld of begrip te vatten is, omdat de God die gedacht kan worden niet de echte God is. Mystici houden ons deze godheid voor en beweren dat zij God direct aanbidden, d.w.z. zonder de bemiddeling van heiligen, heilige gebouwen, erediensten, klokken, boeken, kaarsen of zelfs gedachten en woorden. Mystici beweren dat hun godservaring onuitsprekelijk is en vervolgens schrijven ze een vijf centimeter dik boek waarin die ervaring wordt beschreven.

15. **Euhemeristen** zeggen dat alle goden ooit mensen waren die op een gegeven moment een apotheose bereikten (verheffing tot goddelijkheid). Vereer de waardigen!

16. **Misotheïsten** volgen Prometheus na en haten alle Goden omdat Goden vreselijk zelfingenomen, opgeblazen, stupide despoten zijn, volgens Prometheus. Verering is misplaatst.

17. **Atheïsten** zien geen overtuigende argumenten voor God, geen overtuigend idee van God dat ons in zesduizend jaar is voorgehouden en daarom zeggen ze dat er geen Goden moeten zijn. (Sommige Boeddhisten kunnen dit ook vinden.)

18. **Agnostici** zijn er met geen argument van te overtuigen dat God bestaat maar geven er de voorkeur aan hun oordeel over het al of niet bestaan van God op te schorten. Agnostici geloven niet op enigerlei wijze in God en dekken zich niet in, door het bijwonen van erediensten of door bidden, voor het geval dat er een God zou zijn.

19. **Sceptici** spreken twijfel uit, niet alleen over uitspraken over God, maar over alle beweringen over alle kennis. Een scepticus zou kunnen zeggen: 'Je weet niet eens of Karel de Grote bestond, maar je beweert te weten dat God bestaat?'

20. **Ignostici** raden ons aan het woord 'God' af te schaffen, het uit 's werelds woordenboeken te schrappen en het nooit meer uit te spreken. Waarom? Omdat in de loop van vele duizenden jaren bewezen is, dat mensen totaal niet weten wat het woord 'God' betekent, zoals gebleken is in onze diepe meningsverschillen omtrent God en te zien is in deze lijst van twintig.

Dat was het. Dat zijn dan de twintig. In elk van deze twintig opvattingen heb je sub-opvattingen. Nummer zes alleen al valt uiteen in talrijke religies met vele subtiele verschillen. Zullen we maar zeggen dat er een aanzienlijke 'variatie' is in de definitie van God? Zeker, laten we dat maar zeggen, als we maar erkennen dat 'variatie' slechts een mooi woord is voor meningsverschil. Dit alles leidt tot de zekere conclusie dat de mensheid als geheel het nooit eens is geweest over hoe of wat God is en of God bestaat. En je eigen mening over God (op te zoeken in de bovenstaande lijst) zal altijd een minderheidsopvatting zijn, want die wordt in aantal overtroffen door alle andere meningen samen.

*) Dit slaat op het hardnekkige verhaal dat in 1947 een vliegende schotel zou zijn neergestort bij Roswell (Redactie).

UIT DE OUDE DOOS

Vrije Gedachte en Moraal (2, slot)

Adrien Henri Gerhard

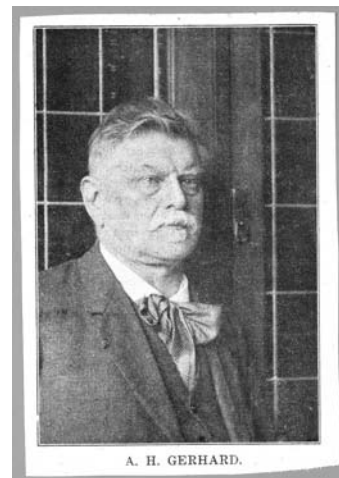
Er zijn er evenwel ook nog anderen, die met gelatenheid erkennen, dat zij niet weten, dat ons geslacht nooit weten kan de diepste grond der dingen; dat niettemin de mens steeds dieper zal trachten door te dringen in de kennis van de samenhang in het Heelal, omdat hij niet anders zal kunnen, en er dus steeds in slagen zal nieuwe geheimen der natuur te ontsluiten.

Hoe troosteloos het ook moge klinken in de oren, zij aanvaarden de leer, dat ons geslacht eeuwig er naar streven moet, de eerste oorzaak van alles te benaderen met de wetenschap ze toch nooit te kunnen bereiken. Zonder aarzelen erken ik evenwel, dat deze stelling even goed een dogma is als elk ander kerkelijk dogma, d.w.z. in dit verband een stelling, die voor bewijs niet vatbaar is.

Waar ligt dan de kern van de strijd der vrijdenkers, of beter, wat is er het motief voor? Omdat de belijders van elk geloofsdogma overtuigd zijn daarmee de waarheid begrepen te hebben en daaruit zich het recht aanmatigen, haar anderen, zo nodig met geweld, op te leggen en de mens te persen in enig kerkverband. Wie zich tegen die dwang verzet, begaat een misdrijf; het dogma niet te erkennen, m.a.w. dus te loochenen, wordt een strafbare zonde.

Het moge in onze verhouding hier te lande overdrijving schijnen, de geschiedenis is daar, om te bewijzen, dat het in de natuur van het kerkelijk geloof ligt aldus op te treden en zich node daarvan weerhoudt, waar het niet ten volle daaraan kan toegeven.

Tegen deze knechting des geestes, tegen de mentaliteit, die altijd in deze richting stuurt, gaat de strijd, tegen de verkrachting van een der eerste rechten van de mens, het recht n.l. op een eigen, vrije mening en overtuiging, benevens het recht, om die te verkondigen en haar juistheid bij anderen te bepleiten. Alle vooruitgang, op welk gebied ook, is aan die vrijheid te danken, of, waar zij onderdrukt werd, aan het in

weerwil daarvan moedig verkondigen, ongeacht mogelijk dreigend gevaar voor leven en vrijheid, van de uitkomsten van een onbevooroordeeld onderzoek.

Velen nu zijn tot de overtuiging gekomen, dank zij eigen studie en vooral door de resultaten der onderzoekingen van tal van anderen, dat het raadsel des levens niet opgelost wordt, in de ware zin des woords, door een godsbestaan te aanvaarden, dat op geen enkele bewijsgrond van menselijke logica (de enige, die te onzer beschikking staat) steunt, terwijl nog nimmer is aangetoond kunnen worden, dat in 's werelds loop zich de regering openbaart van een hogere, eigenmachtige wil.

Die velen zijn ook niet toegankelijk meer voor het betoog in vraagvorm: hoe het wereldraadsel anders te verklaren zou zijn, dan door een bovennatuurlijken Schepper. Zij wijzen deze vraag-conclusie af, omdat zij van oordeel zijn, dat een verklaring bij gebrek aan een betere, alleen toelaatbaar is bij een wetenschappelijke studie, waar men ze weer kan en wil laten vallen, als haar onvoldoendheid duidelijk is gebleken en een nieuwe veronderstelling waarschijnlijker lijkt.

Bovendien acht ik deze methode van betogen voor de ware gelovige onaannemelijk, wijl dan feitelijk het bestaan van God tot een simpele hypothese werd gedegradeerd.

Intussen treedt uit het voorgaande duidelijk naar voren, dat de vrijdenker, de ongelovige, niet meent, zelf *de* waarheid gevonden te hebben. Hoe zou dat kunnen, als hij de door anderen verkondigde waarheid, als z.i. onvoldoende gefundeerd, afwijst. In de grond der zaak eerbiedigt hij het recht van ieder op een eigen overtuiging, hoe grondloos hem die ook moge toeschijnen, omdat hij in beginsel graag in toepassing brengt en door ieder gebracht wil zien, dat uit de botsing der meningen de waarheid aan de dag treedt, mits die botsing in volkomen vrijheid plaats vindt.

Waarom dan toch een strijd! Bestond er maar geen dwang op het terrein des geestes! Het belijden van een geloofsdogma is de godsdienst, dit woord opgevat in de enige reële zin, die het toekomst. De officiële voorgangers in die dienst en verklaarders van het dogma met zijn betekenis voor het leven, heten de priesters en dezen eigenen zich te allen tijde gezag toe over het denken en doen der volgelingen. Nogmaals: deze verhouding zou op zich zelf nog geen reden behoeven te zijn voor verzet door anderen. Immers, de vrijheid, om zich uit eigen wil onderworpen te maken aan geestelijke voogdij en zich te binden aan voorschriften, desnoods geheel door voorgangers te geven, omtrent handel en wandel, kan geen waarachtig vrijdenker aan wie ook ontzeggen, al zal hij een dergelijke mentaliteit betreuen.

Maar helaas, zo lang als de historie heugenis heeft, is de godsdienst met behulp van deze geestes-slavernij misbruikt tot mensonterende gruwelen, is hij het motief geweest voor de verschrikkelijkste onderdrukking van volkeren, zijn zijn priesters ontelbare malen de handlangers geweest van de ergste beulen bij dit bedrijf; geen oorlog, hoe afschuwelijk ook, of hij is in de naam van enige godsdienst godegevallig verklaard en de vertegenwoordigers van de officiële kerk stonden steeds naast de gruwel.

Denken we slechts aan de Inquisitie, de heksenvervolgingen, de talloze godsdienstoor-

logen, aan het lot der Albigenzen en der Waldenzen, aan Servet en Savonarola, Johs. Huss, Jan de Bakker, aan de verdelingsleer der Mohammedanen, aan alle geloofsmartelaren enz. enz.

Maar de aanklacht reikt verder. Ik mag aannemen, dat er wel niemand meer is, die ontkent, dat in de maatschappelijke verhoudingen veel ellende heerst en heeft geheerst. Voortdurend zijn er wel spontane uitbarstingen der slachtoffers geweest, doch zij raakten de maatschappelijke structuur in niets.

Sedert een honderd vijftig jaar pas worstelt de onderliggende klasse tegen de toenemende verzinking in het maatschappelijk moeras. *Helaas*, altijd en altijd stonden de kerk en haar dienaren aan de zijde van het onrecht en het waren de ellendigen dezer wereld, die met de wraak des hemels werden bedreigd, indien zij zich verzetten tegen die ellende, wijl deze maatschappij, grond dezer ellende, overeenkomstig Gods wil is.

Daaraan doet niet af het feit, dat er gelukkig steeds meer oprecht-gelovigen zijn, die in waarheid streefden en streven naar vervulling van wat voor hen het goddelijk gebod der naastenliefde is en ook, dat er dragers eener kerkleer zijn geweest, die krachtens diezelfde overtuiging voor de ontrechten opkwamen en nog opkomen.

Want nog steeds, als geheel gezien, staat de organisatie der kerken op gezag harer eigen dogma's tegenover alle vrijheid des geestes, tegenover de daarop steunende vooruitgang en wordt het geloof dienstbaar gemaakt aan de onderdrukking der arbeidende klasse. Het gaat inderdaad uitsluitend tegen de kerk als machtsinstituut, als vijand van de zich op sociaal gebied emanciperende proletariërsklasse.

Wijl de godsdienst tot schild dient voor de kerk als politieke macht ter verdediging van maatschappelijk onrecht, wijl het geloof wordt dienstbaar gemaakt, om mensen tegen mensen op te zetten, om kunstmatig verdeeldheid te handhaven of zelfs te scheppen, wijl daardoor de sociaal heersende klasse wordt beschermd als door God gewilde instelling, is de beweging voor het vrije denken, voor het recht om niet te geloven op gezag in absolute zin een strijd tegen het geloof geworden als motor en dienaar der reactie. De diepe zin van al onze geschriften is hartstochtelijk verweer tegen wat de vrijheid des geestes aanrandt, tegen het misbruik, dat er van geloofsartikelen wordt gemaakt, om geestes-kneveling te bewerken.

Het is waar en sterk te betreuen, dat vaak gegeneraliseerd wordt door de kerk aan te wijven wat speciaal hare voorgangers misdoen, dat men aan de werking van een geloof soms uitkomsten toeschrijft, die veeleer te wijten zijn aan algemene volkseigenschappen, ondanks het geloof. Maar dat is niet het eigen karakter van de strijd voor de vrije gedachte.

Men zou eens zien, hoe spoedig aan alle godsdiensttwist een einde zou komen, als er werkelijke vrijheid van denken en gedachtenuiting bestond, zonder enige verdoeming van anderer denkbeelden, zonder enig verbod voor gedachtewisseling in de ruimste zin, zonder enige benadeling in maatschappelijk bestaan op grond van welke belijdenis ook, zonder

Dit is het slot van de tekst van een radiorede van A.H. Gerhard uit 1934. De rede werd niet voor uitzending toegelaten, maar wel in het zelfde jaar als brochure uitgegeven door N.V. De Arbeiderspers. A.H. Gerhard is o.m. redacteur van het blad *De Vrije Gedachte* geweest; voor zijn biografie zie <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/gerhard>

enige politieke betekenis of sociaal overwicht toe te kennen aan een geloofsleer.

Hoe diep treurig zijn nog de feitelijke verhoudingen. Voorop sta echter weer een erkenning. Ik kan mij bijzonder goed indenken, dat een gelovige, die zich veilig voelt in het vaste vertrouwen op een Vader in de Hemelen, voor wie het "Er staat geschreven" een afdoende bewijsvoering is, die in alle wereldse rampen en tegenspoeden de wil des Heren onderkent en zijn opkomende wanhopige twijfel aan de rechtvaardigheid onderdrukt met een berustend "we zien de wegen des Heren, maar we doorgronden ze niet" en die innig gelooft aan een hiernamaals, waar al wat duister is wordt verklaard, een eerlijk en diep medelijden gevoelt met den man, wien dit alles ontvallen is, of altijd heeft ontbroken. Wat kan dien man staande houden, zo moet hij vrezen, in alle aardse beproevingen.

Evenzo sta ik geenszins vreemd tegenover de gemoeds-gesteldheid van menige ongelovige, in wie slechts geestelijke leegte is, wijl hij tot geen helder bewuste levenshouding is gekomen, wanneer hij in verslagenheid bij de talloos aanstormende levensraadselen naar de gemoedsrust haakt, die het geloof in een God hem schijnt te verzekeren.

Het verwondert mij ook niets, dat zij allen in de vrije gedachte slechts geestelijke dorheid en zielsleegte zien en den vrijdenker beschouwen als iemand, die stuurloos op 's levens zee ronddobbert ten prooi aan alle stormen van hartstochten en driften. Een dergelijke beoordeling, al ontsnapt ze ter weerlegging aan elk argumenterend betoog, zou een vredig, zelfs een wederzijds waarderende samenwoning niet in de weg behoeven te staan.

Hoe is de werkelijkheid? Met fanatieke ijver gaat men steeds voort der goegemeente voor te houden, dat de ongelovige blijkens zijn wereldbeschouwing de onmisbare staf voor zijn leven ontbreekt. Immers, slechts het geloof aan een wrekende rechter hier boven stelt de mens in staat zijn leven te bouwen op wat men dan noemt een zedelijke grondslag. In mateloze zelfoverschatting noemt de gelovige den vrijdenker voorbeschikt voor alle denkbare gruweldaden. Wijl deze niet gelooft aan geboden Gods, is er niets, dan ten hoogste de menselijke rechter, die hem weerhouden kan van moord en doodslag, van roof en bedrog, van onzedelijkheid in elke vorm. In letterlijke zin is hij de slaaf van zijn neigingen en driften en is verstoken van beschermend verantwoordelijkheidsgevoel. Zó is het beeld, dat miljoenen eenvoudigen van geest wordt voorgehouden van de mens, die elke zedelijke richtsnoer volgens kerkelijke voorlichting mist.

Ik wens mij niet te beroepen, tot weerlegging van dit fraais, op het enkele feit, dat er in ons landje meer dan een miljoen mensen onder de ban van zo gescholden morele negatie leeft en niet het minste deel der natie uitmaakt. Nog minder wil ik in dit verband een argument ontleen aan het herhaaldelijk statistisch geconstateerde feit, dat er ten aanzien van alle soorten van misslagen op moreel gebied veel meer ongerechtigs plaats vindt door lieden, die zich als godsdienstig te boek lieten stellen, dan door overtuigde vrijdenkers. Ik zoek daarom geen kracht in dit feit ter weerlegging van wat ons een lasterlijke miskennis der feiten dunkt, wijl voor ons het begrip zedelijkheid in geen enkel oorzakelijk verband staat met de godsdienst, hoe ook geheten. Of iemand zedelijk of onzedelijk is of handelt, hangt er niet van af, of hij al of niet

in enig God gelooft, doch ligt uitsluitend in zijn innerlijke natuur, dat wonderlijk mengsel van elkaar bekampende, egoïstische, contra altruïstische neigingen. In het diepst van haar wezen is die natuur bij alle mensen gelijk, de vrucht van een ontelbare eeuwen lange evolutie. De radio-rede van Prof. Leo Polak, nu ongeveer twee jaar geleden in diens prachtige uiteenzetting van natuurwet, denkwet en zedewet, doet dit alles duidelijk zien en bovenal, hoe deze natuurlijke zedelijkheid in haar uitingen vervalst of op een dwaalspoor wordt gebracht door wat als goddelijke geboden ons geslacht wordt opgedrongen.

Wie vrijdenker wil zijn moet tot de erkenning komen, dat de Vrije Gedachte ondenkbaar is zonder het diepe besef der volle verantwoordelijkheid voor eigen doen en laten jegens zich zelve en de gemeenschap, de basis van de ware zedelijkheid.

Naschrift.

Deze rede werd niet toegelaten. Waarom? Niet zonder herhaalde inspanning kreeg ik ten slotte deze verklaring, dat ik er de godsdienst mee ondermijnde. Aanvankelijk was ik er zeer verontwaardigd over. Dat duurde echter niet lang, want er zit toch een goede dosis humor in, dat in het land der geestelijke vrijheid vrij denken staatsgevaarlijk wordt geacht, als men naar de uiteenzetting *luistert*, terwijl niemand behoeft te luisteren. Of moet ik aannemen, dat volgens deze opperste censuur, de gelovigen over het algemeen te weinig denkweerstand bieden? Doch één ding staat gelukkig vast, dat men niet heeft durven beweren, dat er onwaarheden in de rede worden verkondigd.

Amsterdam, October 1934.

Het oordeel van Salomo (uit *De Amusante Bijbel*)

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina's

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden – respect voor andere levende wezens en het milieu